

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

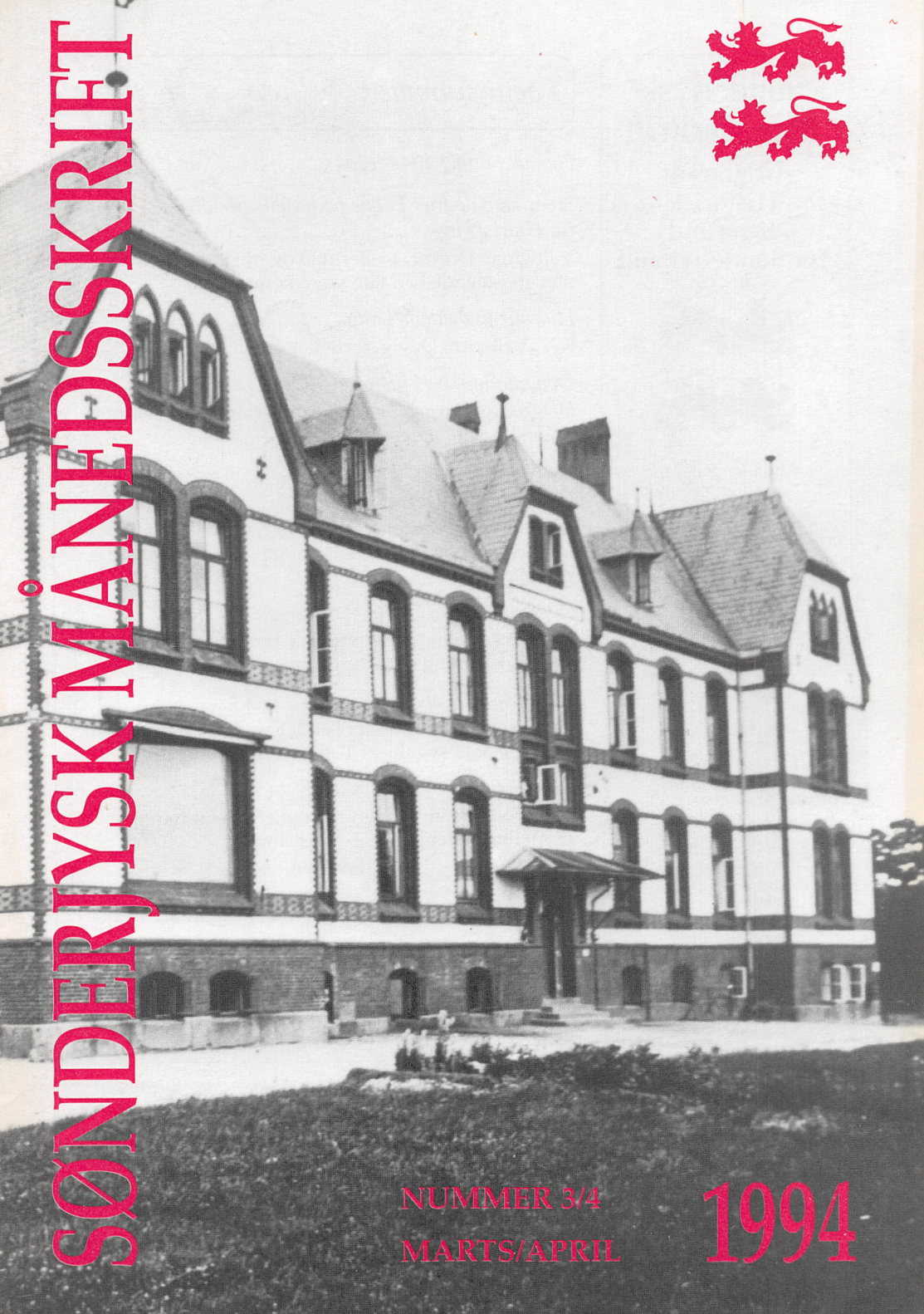
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 3/4
MARTS/APRIL

1994

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
130 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrog
Rasmussen (ansv.)
Institut for Grænseregions-
forskning, 6200 Aabenraa

Steen W. Andersen
Haderslev Museum,
6100 Haderslev

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministe-
riets bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

- Henrik Fangel 1944-1994 35
- Hvor kom de fra? Fokus på jernalderbåden
fra Hjortspring* 37
- Valdemar Dreyer, Sjellerupskov, diskuterer, hvor
den enestående båd kan være kommet fra.
- Hjortspringbådens Laug* 43
- K.V. Valbjørn, Dyvig, fortæller om lauget.
- Den gamle sabels historie* 45
- Helge Haystrup, Odense, fortæller om en sabel fra
Treårskrigen og dens ejermand.
- »Modig vi i felten drager.«
- En visebog fra Treårskrigen* 50
- Johs. E. Tang Kristensen, Aalborg, fortæller om en
soldats visebog og specielt om en vise om general
Wrangel.
- Hostrups digt »Til den danske sønderjyde«* 55
- Inger Tryde Haarlov, Aabenraa, præsenterer et digt
af C. Hostrup og dets baggrund.
- Et sygehus i Tønder:* 59
- Jørn Querling Jacobsen, Tønder, fortæller om op-
rettelsen af et sygehus i Tønder i 1855.
- De overskrevne nordslesvigere* 65
- Ester Feddersen, Tinglev, fortæller om en forening
af optanter i det gamle Tønder amt.
- Ulkebøl kirke – et besøg værd* 70
- Det sker - på nordslesvigske museer* 72
- Bognyt* 74
- Bagsiden om forsiden: Sygehuse i
Sønderjylland før 1920* 76

Forsidebilledet viser Aabenraa gamle sygehus. Bygningen er fra 1892 og ét af de mange sygehuse, der blev bygget i landsdelen på det tidspunkt. Johannes Brix fortæller på bagsiden om sønderjyske sygehuse før Genforeningen. Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

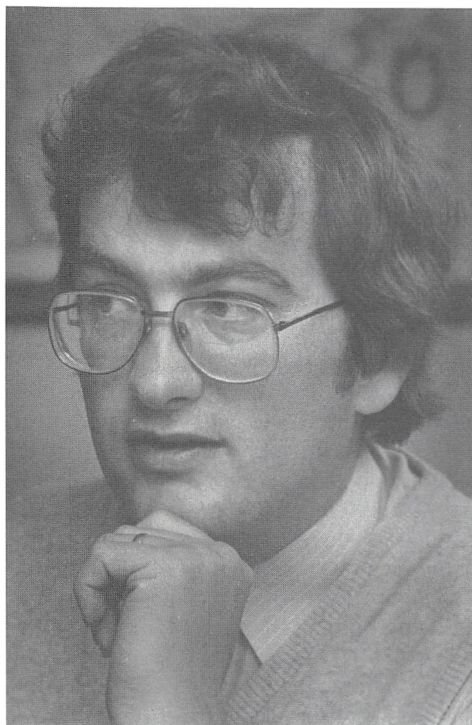
Henrik Fangel 1944 - 1994

Kort før sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift gik i trykken, fik vi meddelelse om, at bladets hovedredaktør gennem de sidste næsten 8 år, Henrik Fangel, var død. Med hans alt for tidlige død har sønderjysk historieforskning og landsdelens arkiver og museer mistet en forsker, igangsætter og ven af en helt usædvanlig støbning. Gennem mere end 20 år har han præget udforskningen og formidlingen af Sønderjyllands historie.

Henrik Fangel blev født i Haderslev den 8. august 1944 som søn af Karen Margrethe Fangel og Olaf Christensen. Faderen, der senere blev socialinspektør i Haderslev, var én af pionererne indenfor dansk lokalhistorie, og gennem ham fattede Henrik tidligt interesse for fortiden. Efter en klassisk-sproglig studentereksamen fra Haderslev Katedralskole i 1963 gik vejen derfor naturligt til et studium i historie og latin ved Århus Universitet. Da han havde afsluttet sin eksamen i 1970, var Henrik Fangel et par år ansat ved universitetet som kandidatstipendiat, men i 1972 vendte han tilbage til landsdelen, hvor han blev ansat som adjunkt ved Aabenraa Statsskole.

Med sit store engagement var Henrik en skattet lærer. Interessen for historien var dog alt for stor til at stoppe ved undervisningen. Med sin indbyggede nysgerrighed og store viden som drivkraft var han sideløbende med skolearbejdet dybt engageret i historiske studier.

Henrik Fangels forskning var både omfattende og vidtfavnende, men der var to bærende søjler, begge sønderjyske. Den ene var studier af sønderjyske ejendomsforhold i den sene middelalder, specielt den gamle sønderjyske adel og dens gods. Den anden var lokalhisto-

Henrik Fangel ca. 1985, foto i privateje.

rien. Henriks hovedværk på dette område er den monumentale »Haderslev bys historie 1800-1945, bind 1, der kom allerede i 1975. En planlagt fortsættelse nåede desværre ikke at blive færdig. »Haderslev bys historie« vandt især respekt takket være dybtgående analyser af de økonomiske og sociale forhold. Denne indsats blev siden fulgt op af en lang række bøger, hæfter og artikler, men også af et dybt engagement i lokalhistorien i øvrigt. Gennem foredrag, anmeldelser, debatindlæg og som samtalepartner blev han én af de store inspiratorer i det lokal- og byhistoriske arbejde.

I 1985 forlod Henrik Fangel gymnasieskolen for at tiltræde en nyoprettet stilling som leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa, hvor han havde ansvaret for driften af instituttets store billedarkiv, virkede som konsulent for landsdelens mange lokalhistoriske arkiver og var hovedredaktør af Sønderjysk Månedsskrift. Månedsskriftet blev i 1987-88 nænsomt moderniseret, ny teknik og lay out blev indført og hverve-kampagner iværksat. »Fornyelse i takt med tiden - uden at tabe traditionen« var løsenet for det redaktionelle arbejde under Henriks inspirerende ledelse.

Henrik Fangel var ikke blot hovedredaktør, han har også gennem årene skrevet mange bidrag til Månedsskriftet. Her bør især fremhæves de årlige oversigter over de lokalhistoriske årbøger, som er blevet bragt siden 1988. Som lokalhistorisk konsulent gav han her en gennemgang af årsskrifterne, gav ros og opmuntring - i et vist omfang også kærlig kritik - samt nyttige forslag til forbedringer. Disse artikler vidner om Henriks forståelse og store respekt for det omfattende arbejde, der udføres af de mange frivillige i de lokalhistoriske foreninger og arkiver. Et andet af Henriks markante bidrag til Sønderjysk Månedsskrift var de mange bagsidehistorier, hvor han i en koncentreret, fængende form fortalte om en lokalitet eller en særlig begivenhed. Den klare karakteristik og evnen til at fremlægge væsentlige sammenhænge var en af hans styrker.

Sideløbende med sine mange andre gøremål var Henrik fortsat dybt involveret i livet i de historiske foreninger: som redaktør, skribent, foredragsholder, bestyrelsesmedlem o.m.a. En særlig indsats har Henrik gjort ved de dansk-tyske skolebogs-konferencer, hvor han har ydet væsentlige bidrag til flere af publikationerne. Det faglige samarbejde over grænsen har han altid vægtet højt.

Henrik Fangels viden og arbejdsevne var legendarisk, og han øste rundhåndet ud af begge dele. Utallige er de personer og projekter, som han med imødekommenhed og engagement har hjulpet i gang trods sin sparsomme tid. Heller ikke sine gode menneskelige egenskaber var Henrik karrig med. Ærlig, trofast og gæstfri samt i besiddelse af en god portion lune skabte han en stor vennekreds, der her ved hans bortgang står tomhændet tilbage. Men størst er naturligvis savnet for familien, som gennem hele livet var hans faste holdepunkt.

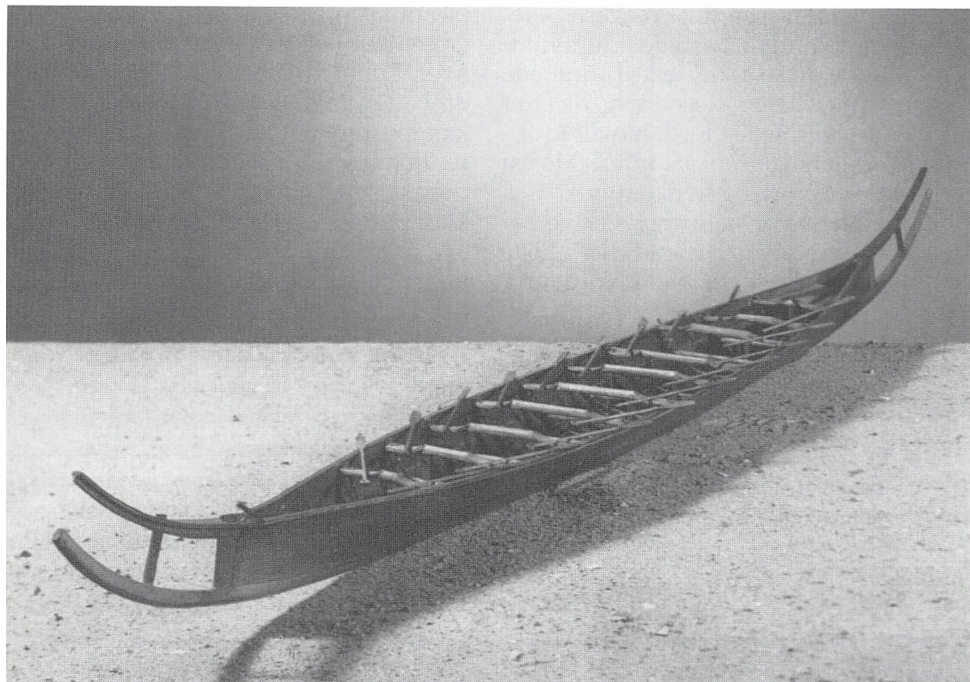
I taknemmeligt minde om en fremragende kollega og god ven.

*Inge Adriansen
Steen W. Andersen
Carsten Porskrog Rasmussen.*

Meddelelse fra Redaktionen

Efter lektor Henrik Fangels død er museumsinspektør Steen W. Andersen genindtrådt i redaktionen.

Som tidligere annonceret har redaktionen set sig nødsaget til at lægge fire almindelige numre her i forårsmånederne sammen til to dobbeltnumre, hvoraf dette hefte er det første. Det følgende nummer udsendes med postvæsenet i slutningen af maj.

Model af Hjortspringbåden, således som udgraveren, Gustav Rosenberg, forestillede sig, at den har set ud. Foto efter Flemming Kaul: Da våbnene tav.

Hvor kom de fra?

- fokus på jernalderbåden fra Hjortspring.

Af VALDEMAR DREYER

Gennem de sidste tre somre har der under stor pressebevågenhed været livlig aktivitet i Nydam mose - stedet, hvor den berømte jernalderbåd, der i dag står på Gottorp-museet, i sin tid blev fundet. Det er ligefrem væltet op af jorden med båddele, pile- og spydspidser samt mange andre interessante fund. Om disse vil der sikkert ved en senere lejlighed blive berettet i Sønderjysk Månedsskrift; her gælder det et andet, men mindst lige så enestående sønderjysk bådfund: den henved 700 år ældre Hjortspringbåd fra Nordals.

Allerede i 1916 havde museumsinspektør Jens Raben fra Sønderborg Slot en stærk formodning om, at der netop i mosen ved Hjortspring gemte sig noget helt særligt. Hvorfor Raben ventede med at anmelde fundet til efter Genforeningen, vides ikke, men måske har han tænkt på den skæbne, der overgik Nydambåden i 1864.

Meddelelsen om de opsigtsvækkende fund fra den lille alsiske mose indløb til Nationalmuseet i august 1920, og her-

fra var man ikke sen til at reagere. Alle- rede næste sommer startede udgravning- en under ledelse af museets rutinerede konservator, Gustav Rosenberg, og efter 3 1/2 måneds arbejde - fordelt over to år - kunne undersøgelsen afsluttes. Mosen var tømt for fund, og hvilke fund!

Det vigtigste er naturligvis selve bå- den, som er intet mindre end den ældste kendte plankebyggede båd i Nordeuro- pa. Den er bygget af lindetræ med en stor bundplanke cirka 17 meter lang og på det bredeste sted omkring 70 cm. Bå- dens sider består af fire bordplanker, der vel er cirka 13 meter lange og knap så brede som bundplanken. På de indven- dige sider af de i alt fem planker er der med 1 meters mellemrum udsparet klam-

per til fastgørelse af spanterne. Der har været bænke med plads til to roere på hver. Roerne må hellere kaldes padlere, da båden faktisk kan betegnes som en kæmpestor kano med plads til 20 padle- re. Plankerne er syet sammen med lin- debast, ligesom spanterne er syet til klamperne med samme materiale. I hver ende af båden har der været to snabel- lignende stævnforlængelser, sådan som det kendes fra skibsafbildningerne på bronzealderens helleristninger.

Af øvrige fund kan nævnes resterne af to styreårer, fundet ved hver sin ende af båden, og i alt 16 padleårer. Sidst- nævnte er ret forskellige, hvilket kunne tyde på, at de må have været privat eje- de af bådens besætning. Noget lignende

To medlemmer af Hjortspringbådens Laug, J.A. Jørgensen og K.V. Valbjørn, under arbejde med rekonstruktionen af båden. Foto: Hjortspringbådens Laug.

gælder skjoldene, af hvilke der har været mindst 50, altså mere end ét skjold til hvert besætningsmedlem. Der er endvidere fundet sværd, spyd- og lansespids, enkelte andre metaldele og en del trægenstande såsom en kølle, en grydeske m.m. Som noget af det mest usædvanlige er der fire drejede trægenstande, de ældste kendte drejede træting i Norden. Særligt bemærkelsesværdige er to drejede trædåser med låg og en træskive med udskæring.

At Hjortspringfundet stammer fra førromersk jernalder - perioden fra omkring 500 før vores tidsregning og op til Kristi fødsel, har der blandt fagfolk været enighed om. Til gengæld er der stor spredning i arkæologernes bud, når det gælder en mere nøjagtig datering inden for dette tidsrum. Dateringerne af fundet byggede på en ren arkæologisk bedømmelse af genstandene, men da disse for de flestes ved kommende er helt unikke, måtte sådanne vurderinger være behæftet med betydelig usikkerhed.

Kun en kulstof-14 aldersbestemmelse af træværket kunne hjælpe på problemet, men en sådan var desværre ikke mulig på grund af den måde, båden og de andre trægenstande i sin tid var konserveret. Nationalmuseet iværksatte derfor i 1987 en lille efterundersøgelse i mosen, hvor båden i sin tid blev fundet. Udgravningen viste, at Gustav Rosenberg og hans folk havde gjort deres arbejde særdeles grundigt. Der var ikke mange oversete genstande at hente, men det lykkedes blandt andet at finde et stykke af et ribbestativ. Muligheden for en kulstof-14 datering var nu sikret, og med resultatet »ca. 350 år f. Kr.« kunne diskussionen om Hjortspringbådens alder endelig afsluttes.

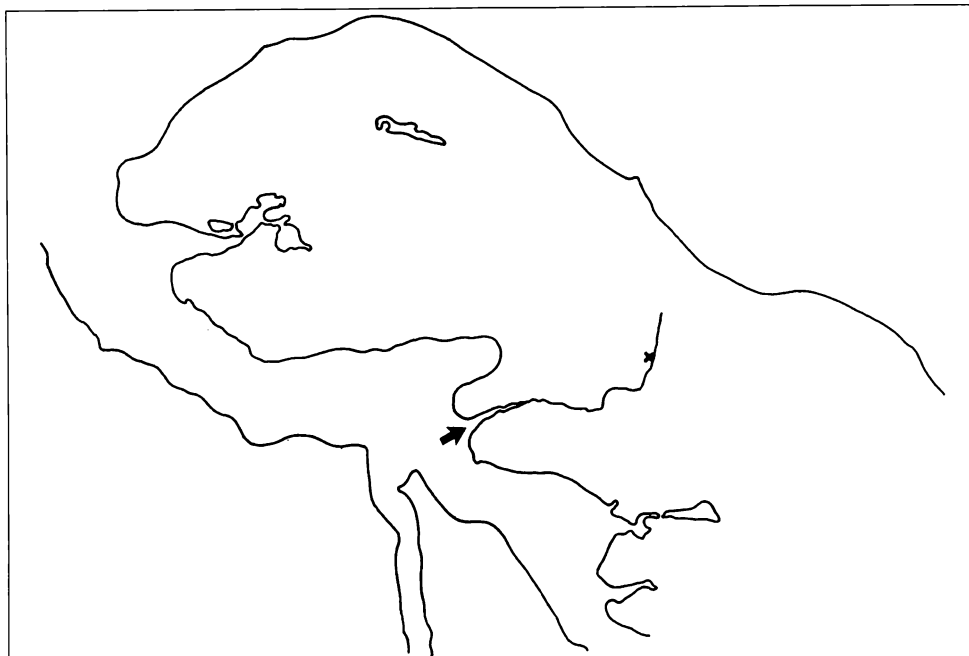
Hvorfor er så båden, våbene og det andet udstyr anbragt i denne mose? Der er almindelig enighed om, at det er et offer. Et overvældende stort flertal af de

fagfolk, der har beskæftiget sig med fundet, mener, at det er tale om et såkaldt krigsbytteoffer. Lignende - men væsentlig yngre - fund kendes fra Illerup Ådal ved Skanderborg og fra Ejsbøl og Nydam moser i Sønderjylland. De fleste antager, at det er den sejrende part i en konflikt, der har ofret det erobrede bytte til guderne, ganske som det er fortalt hos den romerske skribent Tacitus.

I sin bog om Hjortspringfundet har udgraveren, Gustav Rosenberg, beskrevet, hvorledes der rundt om i mosen fandtes det, han kalder brønde. Disse brønde var alle i et dybere moselag end båden og indeholdt knogler af okse og svin. Det var efter Rosenbergs mening offergaver til guderne nedlagt i bronzealderen, og han mente derfor, den lille mose måtte være et gammelt hellig-sted. Det var derfor helt naturligt, at det store jernalderoffer skulle foregå her. Beliggenheden i en dal omgivet af store bakker, selv i dag ret langt fra bebyggelse og omkring 1½ km i luftlinje fra nærmeste kendte jernalderbebyggelse, ja det kan nok sætte gang i fantasien.

Talrige forskere har i tidens løb beskæftiget sig med fundet fra Hjortspring, hvor ikke alene båden, men også de øvrige fund har givet og stadig giver anledning til mange overvejelser. Hvordan er denne båd havnet i en lille mose midt inde på Als mange meter over havoverfladen? Hvor er båden kommet fra? Har den været så sødygtig, at den har kunnet sejle over åbent vand, og hvorfor er der i dette fund både ting, der er udpræget germanske, og andre ting, der er af keltisk oprindelse?

Da der ikke findes lignende bådfund, da der ikke kan gøres flere fund i mosen, og da der ikke er nogen skriftlige kilder fra samtiden at øse af, vil det næppe nogensinde lykkes at få svar på de stillede spørgsmål. Man kunne så vælge at lade dem ligge, eller gøre som nogle

Nordals med Stolbro Bæk indtegnet. Hjortspringbådens findested er markeret med et kryds. Tegning: H.P. Jørgensen.

mennesker på Nordals, organiseret i foreningen, »Hjortspringbådens Laug«, afprøve og analysere forskellige teorier.

Båden rekonstrueres.

Foreningens formål er at bygge en tro kopi af Hjortspringbåden. Den skal derfor fremstilles af de originale træsorter, og rigtig lindebast skal bruges til at surre skibsplankerne sammen med. At det hele skal laves i hånden og med værktøj af typer, som var gængs i jernalderen, siger sig selv. Når båden så er færdig, kommer det rigtigt spændende: afprøvningen af sødygtighed og manøvreegenskaber under forskellige forhold. Ved en sådan afprøvning vil der kunne gives svar på nogle af de spørgsmål, der er skitseret ovenfor, ligesom afprøvningen af rekonstruerede vikingskibe har gi-

vet en masse værdifulde oplysninger om transport og skibsteknik i vikingetiden.

Medlemmerne i »Hjortspringbådens Laug« har organiseret sig i forskellige grupper. Nogle har lært sig at tilhugge lindeplanker; en ret så vanskelig opgave, idet de først skal hugges, så de er fire cm tykke, og derefter reduceres til to, dog således at der med regelmæssige mellemrum udspares fire cm tykke klamper. Andre medlemmer har fremstillet lindebast, og atter andre har smedet økser og andet værktøj.

Undervejs i arbejdet har der løbende været kontakt til Nationalmuseets specialister, for eksempel til konserveringsafdelingen i Brede, for at finde ud af, om skjoldene har været flade eller buede, og til Skibshistorisk Laboratorium i Roskilde om den skibstekniske side af projek-

tet. Men selv her har der ikke kunnet findes forklaring på alle de praktiske detaljer ved et sådant skibsbyggeri. Det kan synes nemt blot at kopiere, men dels er det ikke hele båden, der er bevaret, dels er det sandsynligt, at de bevarede dele har skiftet form under det 2300 år lange ophold i mosen.

Hvor kom båden fra?

Medens de fingernemme og teknikerne har tumlet med det praktiske rekonstruktionsarbejde, er der andre medlemmer af Lauget, der har forsøgt at besvare nogle af øvrige spørgsmål: Hvordan kom båden op til mosen, og hvor kom den fra?

Bådens størrelse gør det sandsynligt, at den må være kommet enten fra Lillebælt eller fra Alssund, da den umuligt kan være bygget til de snævre indre alsiske farvande. En af de mange fingersnilde bådebyggere har fremstillet en terrain-model, og når man ser på denne model, er det nærmest udelukket, at båden kan være kommet fra Lillebælt siden. Selvom selve båden vel har vejret 550 kilo, og selvom der tænkes 20 stærke krigere til at løfte, ja så er det nu rigeligt langt at skulle bære den de 3,5 km.

Fra den sene del af jernalderen er det kendt, hvorledes man har trukket skibe gennem lavt vand, for eksempel i Kanhavekanalen på Samsø. Ved at se på terrain-modellen er det soleklart, at båden må være trukket fra Stevning Nor (der ligger mellem forpoterne på det rovdyr i spring, som øen Als tegner sig på landkortet) og videre gennem Stolbro Bæk. En rekognoscering langs bækkens øvre løb gør det helt indlysende, at båden har kunnet slæbes i bækken helt frem til et punkt umiddelbart øst for mosen. Herfra har den kun skullet bæres 150 - 200 m; en overkommelig opgave omend, vejen går op over en mindre bakke.

Båden lå i mosen på siden, med den

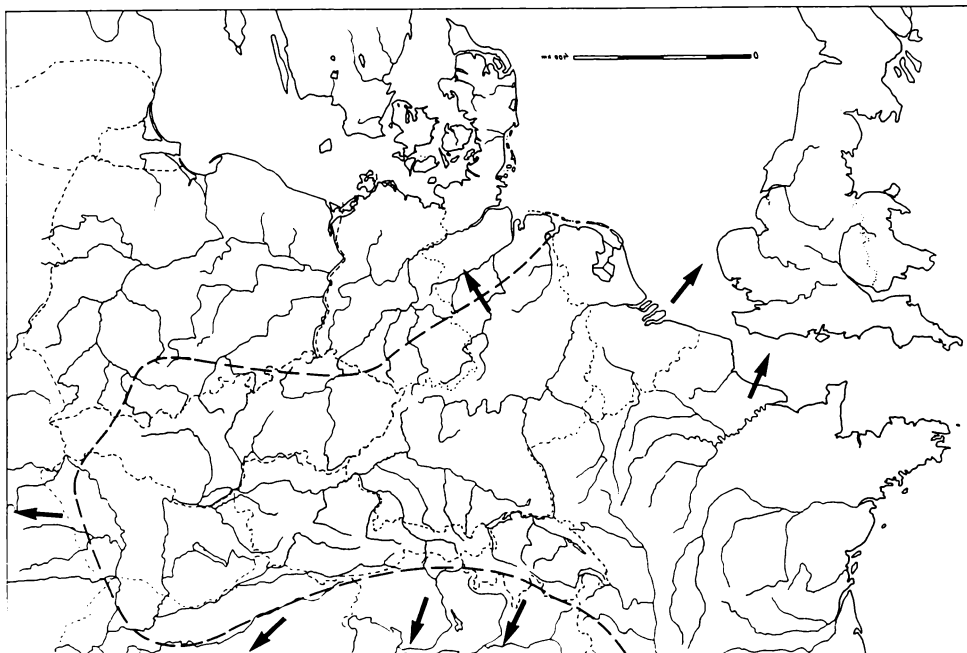
side, der vender mod Stolbro Bæk, opad. Man kan næsten se for sig, hvorledes de dengang har båret den. Inden de halede båden op af bækken, havde de lagt lange rafter fra bækkens kant og hen mod mosen, der i parentes bemærket dengang var en lille sø. Derefter var det let for både 10 og 20 mand at hale båden op på rafterne og bære båden op over bakken ned til søen. Det sidste stykke kunne båden langsomt glide ned i den lavvandede sø, hvor den væltede om på siden, således som den blev fundet 2300 år senere.

De øvrige genstande, der hører med til Hjortspringfundet, er så herefter lagt eller smidt ned ved siden af båden, og her har det hele så fået lov til at blive liggende år efter år, mens søen lige så stille groede til.

Synes det således indlysende, hvordan båden er kommet fra havet op til fundstedet, er det unægteligt meget sværere at finde ud af, hvor bådens hjemsted oprindeligt har været. Som omtalt findes der ingen både, der kan sammenlignes med den fra Hjortspring, men heldigvis indeholdt fundet tillige forskellige andre genstande, der kan findes parallellertil. Det gælder bl.a. en lille lerkrukke, som blev fundet ud for den vestlige del af båden, hvor den lå sammen med en del våben. Krukken var gået i stykker, men kan med sikkerhed rekonstrueres.

Germaner og keltere.

Førromersk jernalder, Hjortspringfundets tidsalder, inddeles af arkæologerne i en række undergrupper. Perioden omkring 350 år før vores tidsregning kaldes blandt andet for Jastorf/Ripdorf fasen, opkaldt efter et par nordtyske lokaliteter. Mange keramikfund fra Jastorf/Ripdorf kulturen ser fuldstændig ud som lerkarret fra Hjortspring, selv om de generelt er en smule større. Jastorf/Rip-

Kelternes udbredelse og ekspansion mellem slutningen af 400- tallet og midten af 200-tallet f.kr. Som det fremgår af kortet, var kelterne på Hjortspringbådens tid den dominerende faktor i store dele af Centraleuropa. Her opbyggede de en blomstrende kultur præget af livlig handel og godt håndværk. Som noget nyt introducerede de bl.a. drejet keramik, møntprægning og befæstede byer. Senere trængte romerne kelterne mod vest, således som vi dramatisk kan følge det i den kendte tegneserie »Asterix og hans gæve gallere«. I dag skal vi til Bretagne, Wales, Scotland og Irland for at finde de sidste rester af keltisk sprog og kultur. Tegning: H.P. Jørgensen.

dorf kulturens område tilhørte - som det nuværende Danmark - den germanske kulturkreds, og ikke alene lerkarret men også fundets énæggede sværd er typisk germanske.

Syd for germanerne boede kelterne. Oprindeligt kom de fra sydøst, men på dette tidspunkt havde de bidt sig fast i størstedelen af det central- og sydeuropæiske område. De er kendte for dygtigt håndværk; blandt andet har de kunnet dreje i træ. Hjortspring-fundets drejede trækar er dog næppe keltiske, men selve drejningsteknikken er givetvis hentet sydfra. Mere sandsynligt er det, at de mange træskjolde, der fandtes ved bå-

den, stammer fra keltisk område. I hvert fald er der her fundet en lang række lignende skjolde, ligesom der på bl.a. keltiske metalarbejder findes afbildninger af skjolde, som minder meget om eksemplarerne fra Hjortspring.

Når der således i Hjortspringfundet er ting af keltisk oprindelse, må det betyde, at der have været en forbindelse fra Centraleuropa og nordpå. Transport over land var i jernalderen både besværlig og langsommelig, så sandsynligvis har man i stedet sejlet ad de store floder, som f. eks. Elben og Oderen.

Man kunne således tænke sig, at grupper af keltiske håndværkere på denne

måde er draget nordpå. Disse kan så have slået sig ned i Nordtyskland, i Jastorf/Ripdorf kulturens område og her fremstillet skjoldene og måske også de drejede træting. Hvorledes de keltiske håndværkeres både har set ud vides ikke, men som Hjortspring-båden har de antagelig ikke været. På grund af ligheder med de skibsafbildninger, der kendes fra den hjemlige bronzealderkultur, må Hjortspring-båden opfattes som en nordisk bådtype.

Men tilbage til spørgsmålet: Hvor kom Hjortspringbåden fra, inden den endte sine dage i den lille nordalsiske sø? Fundets blanding af germanske og keltiske genstande kombineret med denne nordiske båd, der næppe har været særlig sødygtig, tyder på, at vi skal søge hjemstedet et sted ved Elbens munding eller

måske ved Østersøens kyster. Herfra er båden - eller måske bådene - med veludrustede krigere ombord, sejlet på det mislykkedes erobringstogt mod det frugtbare Als.

Læs mere om Hjortspringbåden og dens tid:

Pauli, Ludwig (red.): Die Kelten in Mitteleuropa: Kultur

Kunst und Wirtschaft. Salzburg 1980.

Filip, Jan: Celtic civilisation and its heritage. Prag 1977.

Kaul, Flemming: Da våbnene tav. København 1988.

Rieck, Flemming: Hjortspringbåden. Sønderjysk Månedsskrift, 1992,2.

Rosenberg, G.: Hjortspringfundet. København 1937.

Hjortspringbådens Laug

Af K. V. VALBJØRN

I juni 1991 blev der på Nordals dannet en forening ved navnet Hjortspringbådens Laug. Formålet med dette laug er at udbrede kendskabet til Hjortspringfundet og som en særlig aktivitet at bygge, afprøve og udstille en kopi af båden.

Ultimo 1991 talte medlemsskaren 60 personer, ultimo 1992 80 personer og ultimo 1993 100 personer, heraf 90 fra Nordborg kommune.

Lauget var konfronteret med tre hovedproblemer:

1. Kunnen vedrørende bygning
 2. Penge til finansiering
 3. Lindetræ i de rigtige dimensioner
- Lokale fonde, især fabrikant Mads Clausens Fond, har været meget hjælpsomme

vedrørende punkt to, og laugets har ikke været begrænset finansieringsmæssigt.

I februar 1992 lejedes et lokale på 24 gange 10 meter i Holm, og der startedes et øvelsesprogram for anvendelse af datidens værktøjer især ved fremstilling af padler og skjolde.

Ud fra medlemmernes interesser dannedes en række grupper, der påtog sig en række delaktiviteter, der alle pegede mod endemålet. Her kan nævnes:

Smedegruppen (Værktøjs- og våbensmedning)

Våben og udstyr (Dokumentation)

Byggegruppen (Øvelser i træhugning)

Trægruppen (Skaffe træstammer)

Medlemmer af laugets under arbejdet med at rekonstruere bådens stævni. På billedet ses fra venstre: Jørgen Skatuboe, Ib Stolberg, Gunnar Poulsen, Dan Feldfoss og Knud Valbjørn.

Konstruktionsgruppen (Fremskaffelse af tegnings- og beregningsgrundlag)

Jernaldergruppen (Beskrivelse af keltisk jernalder).

Herudover dannedes grupper, der beskæftiger sig med video- og fotodokumentation, finansiering, PR og udstilling.

Endelig har laugets skaffet sig »et videnskabeligt netværk«. Det vil sige, at vi har en særlig forbindelse til en række museer og forskellige nøglepersoner, som vi trækker på hver gang, der er uafklarede spørgsmål. Nationalmuseet og dets skibshistoriske laboratorium er blandt de væsentligste her.

Bortset fra koordinering og kvalitetsstyring har bestyrelsen især beskæftiget sig med begrebet »Medlemspleje«, idet der til hvert medlem er udleveret en medlemsmappe, der er inddelt. To gange om året udsendes informationer om laugets resultater til indsætning i mappen. Størreslesordenen er 100 A4 sider pr. år. Medlemmerne af det videnskabelige netværk modtager også medlemsmappen og dens opdatering. Der gennemføres et

medlemsmøde pr. måned, hvor de enkelte arbejdsgrupper rapporterer.

Status for laugets er, at vor læreperiode er overstået, vi ved, at vi kan bygge båden på kvalificeret måde, vi har netop modtaget fire lindestammer fra Polen i en passende størrelse (18 m gange 0,6 m uden knaster), og vi har penge til de seks næste måneders bygning. Inklusiv denne driftskapital har Laugets modtaget og anvendt 0,26 mill.kr. til dato.

Som en del af øvelserne blev fremstillet et midterparti samt et 4 m stævnstykke af båden, blandt andet for at studere montageforhold. Disse øvelsesstykker har været udstillet forskellige steder, blandt andet i to måneder i Vikingeskibshallen i Roskilde.

Interessen var så stor, at vi har besluttet at skabe en Hjortspringbådens Hal på Nordals - en udstillingsbygning, der vil danne ramme om båden og om laugets fortsatte virke i studier af jernalderens skibskonstruktioner.

Realiseringen heraf inklusiv bygningen af båden udgør de næste års største udfordringer for laugets medlemmer.

Den gamle sabels historie

Af HELGE HAYSTRUP

Treårskrigen har efterladt sig mange minder i Sønderjylland. Helge Haystrup beretter her om en sabel og dens ejermand: kommandanten på Als, oberst H. C. Riegels.

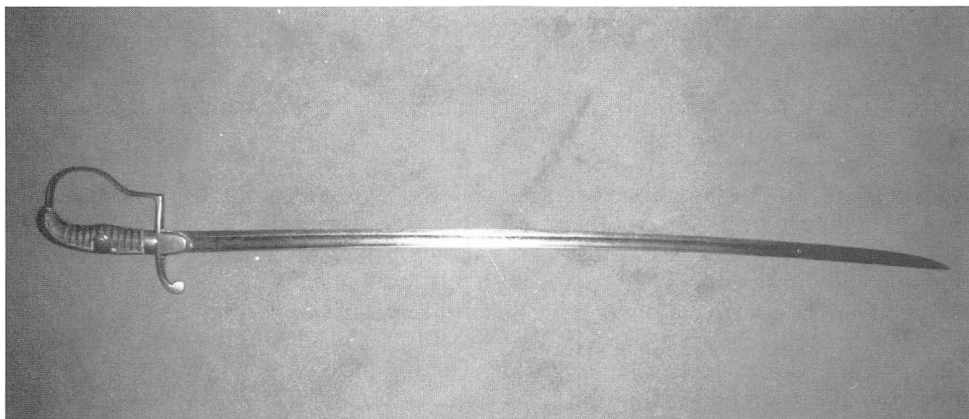
Da min oldefar, kinaskipperen Thomas August Ebeling, havde fået nok af den lange fart og i december 1863 i Sct. Olave's kirke (i Hart Street, London) havde giftet sig med den noget ældre gråstenske skovriderdatter Auguste Dorothea Grotrian, afhændede han sit gode skib »Cecilie« og købte i stedet Riggelsens gamle teglværk i Egersund, der indtil 1922 var Gråstens havn.

Dette teglværk, der lå meget idyllisk ud til Flensborg Fjord, havde - vistnok indtil 1775 - hørt under hertugerne af Augustenborg og bar fra den tid navnet »Prinzenhof«. Her slog de unge nygifte sig ned, og foruden sin virksomhed som teglværksejer indrettede Ebeling sig som skibsmægler i det gamle stuehus fra 1775.

Her havde han også amtskontor, idet han gennem 25 år var amtsforstander for »Amtsbezirk 18 Ekensund«, i hvilken anledning han modtog den preussiske kroneorden.

Familien boede selv i det nye stuehus ud til sundet og blev snart forøget med syv børn, hvoraf de fem dog døde som små. Den eneste overlevende søn, Fritz, omkom under den hårde militærtjeneste i Berlin som Garde-Fusilier. Nu var kun datteren Brigitte Antoinette tilbage, og hun overtog sammen med sin mand, Asmus Peter Paulsen, fra det ivrigt danske hjem på »Mindegården« i Rinkenæs i 1890'erne driften af teglværket og det dertil knyttede landbrug.

Også Ebelings svigerfar, den stærkt kongetro skovrider, der tidligt var blevet enkemand, flyttede over til »Prinzenhof«, som derved blev en gård, hvor alle nationale holdninger var repræsenteret, og hvor talrige af slægtens klenodier blev

Den gamle sabel med »blodrillem« og spor af damaskering. Foto: Privateje.

samlet. En del deraf havnede efterhånden oppe på »tremkamret« (pulterkamret), som for os børn blev en uudtømmelig skatkiste med alskens ragelse fra de slesvigske krige, hvori Broagerland og da fremfor alt Dybbøl spillede så stor en rolle.

Her lå der blandt bøsser og kanonkugler også nogle gamle sabler, af hvilke den ene var uden skede, og derfor tilfaldt mig som den mindste. Den viste sig imidlertid at være den mest spændende, en gammel dansk officerssabel fra 1848, og det er dens historie, jeg i det følgende skal berette.

Tipoldemor Antoinette Bolette Brigitte Riegels fra »Fægteborg« ved Nordborg, der var gift med skovrideren i Gråsten, justitsråd Friedrich Jacob Detlev Grotrian, havde en lidt ældre broder Hans Christian. Riegels var efter en rimelig militær karriere endt som generalkrigskommissær og ejer af »Snoghøjgård«. Hertil var privilegiet på færgefarten og postruten over Lillebælt knyttet.

Først på året 1848 blev Riegels udnævnt til kammerherre og oberst. Ved det slesvig-holstenske oprørs udbrud i marts samme år blev han, der var opvokset på Als, udnævnt til kommandant over øen samt kort efter tillige til civilguvernør for Als.

En af hans allerførste opgaver blev at oprette og træne en såkaldt »landbevæbning«, en art hjemmeværn, der både skulle sikre ro og orden, afværge en eventuel tysk landgang på øen og tjene som en reserve for hæren. Riegels offentliggjorde i den anledning et opråb til Alsingerne med følgende ordlyd:

»Mine kære og prøvede landsmænd på Als! De fleste af jer kender mig; thi med mange af jer er jeg opvokset, og mange har tjent under mig. Ja, en del af jer har jeg... allerede i felttoget 1813 (nb.

Hans Christian Riegels (kaldet smukke Riegels) som ung officer. Privateje.

da vi endnu var allierede med Napoleon!) delt farer og byrder med! Overalt hørte vi kun ære og ros! thi vi havde kun pligt og troskab for øje.

Da jeg som slesviger meldte mig til tjeneste for at værne om den kongelige gave, der gør Slesvig til et selvstændigt hertugdømme, da har kongen skuet mig i hjertet, idet hans majestæt under 27. marts har udnævnt mig til kommandant over Als.

Det er nu 41 år siden, jeg som 15-årig frikorporal vendte hjem fra Københavns belejring og første gang meldte mig til min faders tjeneste. Meget har siden den tid forandret sig, - men alsingernes troskab blev altid uforandret. Dette har vi vist hinanden, hvor vi mødtes, og dette vil vi nu igen vise hinanden, idet jeg herved opfordrer enhver tro alsinger til at slutte sig til mig og følge mig for at

værne om vor sikkerhed og ejendom. - Fuld af tillid til alle tro mænd i Slesvig, tilråber kongen os slesvigere: I ville ikke bortkaste lovlighedens og frihedens velsignelse for at tjene ærgerrighedens (dvs. hertugen af Augustenborgs) troløse planer.

Nej, brave alsingere! Dette ville I ligeledes nu, som I hidtil have villet det! Vi ville vise andre tro slesvigere, at enighed gør stærk, og vi ville stole på, at Gud er med den retfærdige sag.

Jeg opfordrer derfor alt ungt og våbendigtigt mandskab til ikke længere at skjule gevæerne, men nu komme frem og øve sig i at bruge dem.

Fornemmelig opfordrer jeg mine gamle og prøvede regimentskammerater til at samle sig om mig til hest eller til fods og væbnet så godt som muligt for at bruges som underbefalingsmænd.

Ved Egen kirke ønsker jeg at samles med jer, mine tro alsingere. Søndagen den 2. april om middagen kl. 12, til hvilken forsamling jeg navnlig indbyder de herrer sognepræster; - denne embedsstand, der fornemlig på Als blev pligt og ære tro.

Jeg vil meddele jer, hvorledes I kan bidrage til at forsvare vort kære Als, og jeg venter, at I med lyst og mod forbereder jer dertil; thi vel ved jeg, at villien er god, men denne er ikke tilstrækkelig, der udkræves også dygtighed og fremfor alt sammenhold.

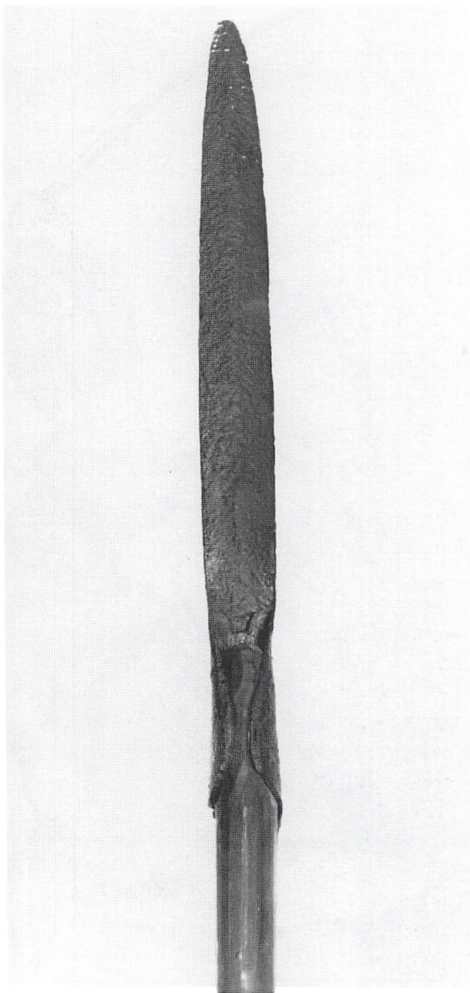
Altså vi ses den 2. april.

Sønderborg den 31. marts 1848.

H. Riegels,
kommandant på Als.«

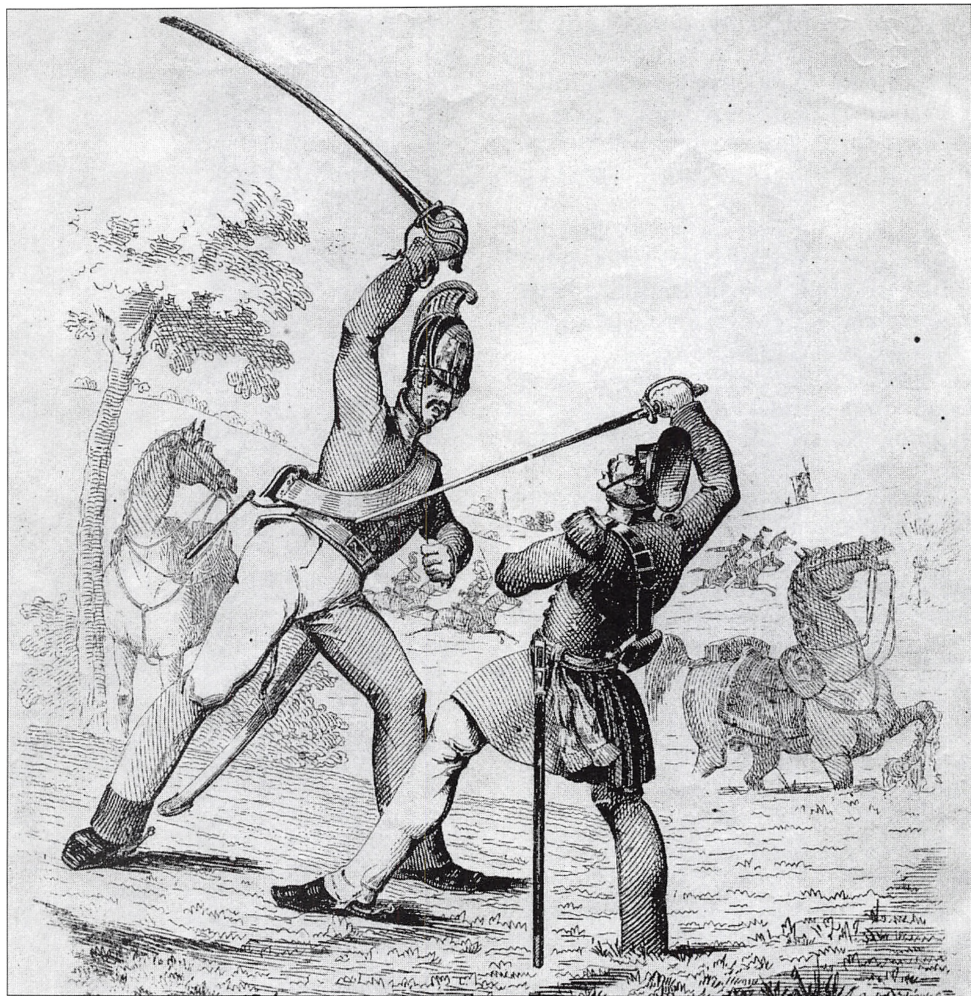

Hver søndag eksercerede Riegels og hans hjælpere nu de fremmødte bondekarle, vist især netop på Egen kirkeplads, og det skortede absolut ikke på »lyst og mod«. Hver skulle stille med de våben, han havde til rådighed. De bestod for-

Ét af de primitive, hjemmesmedede spyd, som det alsiske landeværn var bevæbnet med. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

uden af geværer for en stor del af »hjemmelavede« udrettede leer, lange forke og spyd. Det fortælles, at en af karlene stillede med et spyd forsynet med en modhage. Da oberst Riegels spurgte ham om, hvad der var meningen med det, svarede den stærkt dansksindede alsinger, at modhagen skulle hindre slesvig-

Kamp på sabler fra Treårskrigen mellem den jyske dragon Andkjær og insurgentkaptajn Reichenbach. Museet på Sønderborg Slot.

holstenerne i at komme fri, når han stak i dem. En anden havde bevæbnet sig med et særlig langt spyd med den begrundelse, at han så »kunne tage to på én gang«. En samling af disse primitive våben er iøvrigt udstillet på Sønderborg Slots museum.

Heller ikke blandt befalingsmændene har det manglet på selvbevidsthed og

stemning. Derom fortælles der flere træk i generalmajor Holtens »Erindringer«. Vi hører her om, hvordan en stor del af den danske hær efter det ulykkelige slag ved Slesvig trak sig tilbage til Dybbøl Skanser og Sønderborg, hvor general Hedemann opslog sit hovedkvarter, og de trætte soldater fik hvilet ud efter det lange tilbagetog. Straks ved ankomsten kom

det imidlertid til et alvorligt sammenstød mellem hærens kommanderende general Hedemann og Riegels, der af Frederik VII var blevet udnævnt til kommandant for alt våbenført mandskab på øen. Riegels mente derfor, at de nyankomne tropper stod under hans befaling, så længe de opholdt sig på Als. Først ved kongens personlige indgriben blev denne kompetencestrid bilagt, og freden genoprettet.

Oprørshærens forbundsfæller, de tyske forbundstropper, havde desværre haft held til at besætte det høje bakke- drag ved Dybbøl. Men efter tre timers forbitrede kampe lykkedes det den 28. maj 1848 at drive hannoveranerne bort fra Dybbøl Banke, ja helt tilbage på den anden side af Gråsten, så at Sundeved- halvøen for en stund kunne ånde lettet op.

De tyske tropper fra Hannover, Brunsvig, Meklenborg og Oldenburg fik så hjælp af general Wrangels preussiske hærkorps. Nu skulle de danske stillinger på Dybbøl tages. På kongen af Hannovers fødselsdag den 5. juni skulle Dybbøl stormes. Tyskerne magtede imidlertid ikke at tage de centrale stillinger, men spredte deres tropper for meget. I flere timer førtes kampen mest som en artilleriduel. Sidst på dagen samlede general Hedemann så sit mandskab til et dansk modangreb nedad bakkeskråningen. Preusserne blev kastet tilbage med store tab, og derefter indstilledes fjendtlighederne. Snart kom det til en våbenstilstand, der overlod styret af Sønderjylland midlertidigt til en regeringskommission på tre mand, hvoraf Riegels var den ene.

På denne tid udfoldede der sig, ikke mindst i det riegelske hjem i Sønderborg, et muntert selskabsliv hvori naturligvis familien fra Fægteborg, skovridere og også en del af hærens officerer tog del. Således fortæller general de Me-

za i sine udgivne »Krigsdagbøger« med megen varme, hvordan »de smukke, riegelske døtre« underholdt gæsterne med deres klaverspil.

Næste forår brød kampene som bekendt ud igen, og de koncentreredes da om forsvaret af fæstningen Fredericia, der spærrede for tyskerne overgang til Fyn. Inden slaget den 6. juli, der førte til Slesvigholstenernes nederlag, havde den danske hærs nye øverstbefalende, general Bülow, modtaget nøje beskrivelser af fjendens stillinger og troppebevægelser. I dette var en brorsøn af tipoldemor og H. C. Riegels særlig aktiv.

Mens onklen opholdt sig på Als, varetog den unge Hans Frederik Riegels driften af »Snoghøjgaard«. Han var en fortræffelig svømmer, og når de danske meddelere havde bragt ham deres oplysninger om fjendens færden, svømmede han med dem over til Fyn og var derved med til at forberede den danske sejr.

Kammerherre Riegels kom i folketin- get efter krigen. Der ivrede han for he- desagen og blev i 1857 klitinspektør sam- tidig med hans postmesterembede og privilegium på færgefarten. Det var nu fredens sysler, der lå ham på sinde.

Krigstidens attributer lod han for en del blive på Als, hvor hans beundrende lillesøster naturligvis har været stolt over at få overdraget den fine paradesabel. Fra skovriderhjemmet i Gråsten kom den senere med til Egersund og blev af mine bedsteforældre lagt op på »tremkam- ret«. Sønderjylland var jo nu blevet preussisk (krigsbytte), og man skilte sig ikke, mindst af alt i et tysksindet hjem, med en dansk sabel. Vi børnebørn brugte den, når vi i ferien »ekserserede« med landsbyens unge. Således havnede sablen hos mine forældre og er nu videregig-

vet til min søn Peter som et minde om, at vore gamle rødder i Sønderjylland først og fremmest er danske.

Litteratur

C. W. O. Riegels: Slægten Riegels gennem tre Hundrede Aar, København 1933, s. 37ff og 45.

Peter P. Schmidt: For hundrede år siden. Begivenhederne på Als 1848, art. i Sønder-

jysk Månedsskrift 1948. Nb. Schmidt forveksler her Husfoged kaptajn Frederik Wilhelm Riegels på Fægteborg med hans broder kammerherren, s. 200 og 202.

C. F. Holten: Generalmajor C. F. von Holten's erindringer, Gyldendal 1899.

Christian Julius de Meza: Krigsdagbøger fra årene 1849-51, Reitzel 1928.

»Vejle Amts Aarbøger«'s 2. halvbind 1912 (»Minder fra Snoghøj«).

»Modig vi i felten drager«

En visebog fra Treårskrigen

Af JOHS. E. TANG KRISTENSEN

Overbibliotekar Johs. E. Tang Kristensen, Aalborg, har i mange år beskæftiget sig med folkelig visekunst. I hans gemmer er der en lille håndskrevet visesamling, som han her beretter om. Visebogen rummer bl. a. en vise om general Wrangel og det første slag ved Dybbøl 1848, som er omtalt i den foregående artikel.

For en årrække siden fik jeg overdraget nogle små trykte og håndskrevne hefter, der havde tilhørt Mads Christian Svendsen Maarup, der aftjente sin værnepligt ved 5. dragonregiments 2. eskadron i Randers i 1843 og senere blev landmand i Mårup ved Lønstrup. I sin tid som dragon havde han afskrevet et hefte »Hestens røgt og pleje«, udgivet af regimentsdyrlæge Lorentzen ved 5. Dragonregiment. Sammen med dette hefte lå der et par små trykte hefter, »Læsning for Almuen« nr. 1-2 fra 1836-38, som han måske også har anskaffet sig under sit ophold ved Randers dragonerne.

Maarup synes at have været en opvakt ung mand, der har udnyttet sin fritid på fornuftig og nyttig vis. Han har haft interesse for den folkelige visesang og har givet sig tid til at afskrive et stort antal skillingsviser. Samtidig har han haft en poetisk åre, idet han også selv har skrevet et antal viser, hvad der fremgår af visesamlingen. Det største af hefterne indeholder i alt 74 viser, og det afspejler viserepertoiret hos en landmand i Vendsyssel i 1840'erne. Det er imidlertid ikke dette hefte, som her vil blive fremlagt, derimod det mindste af de to bevarede visehefter. Det er dateret Slesvig den 14. april 1848.

Efter udbruddet af Treårskrigen blev Maarup indkaldt. Militærtjenesten hvilede jo indtil 1849 alene på landbefolkningen. Han red i maj 1848 sammen med de Randers Dragoner fra Østjylland over Fyn til Slesvig (Sønderjylland) og var først tilbage i Randers igen i oktober 1848. Mange af de steder, han var ind-

Danske soldater i kvarter hos Hans Koch i landsbyen Kær på Als. Litografi af Niels Simonsen. Det er i situationer som denne, at viserne er blevet sunget. Museet på Sønderborg Slot.

kvarteret, må han have hørt viser og nedskrevet dem. Hvorvidt han har nedskrevet alle viser, han har hørt, eller kun et udvalg, ved vi ikke.

Der er 19 viser i heftet fra 1848, heri blandt både patriotiske og gemytlige viser men flest af de sidste. Nogle viser er til at synge under en rask marchtur, andre synes at være beregnet til tidsfordriv, når man var i kvarter. En af viserne har Maarup selv skrevet kort tid efter, at han var sendt i felten. Den afspejler hans længsel efter familien og er meget forskellig fra den vise, der sædvanligvis fremhæves som typisk for 1848: »Dengang jeg drog afsted«. Maarups vise er på fem vers og han betegner den

selv som »en smuk arie«. Den begynder således:

Moder, jeg er træt, og nu vil jeg sove
Lad mig ved dit hjerte slumre ind
Græd ikke mer, det må du først mig
love
Thi din tåre brænder på min kind...

Skrevet i Jens Niensens gård i Stenløse pr. Odense den 25. maj 1848 af mig, Christian Maarup.

Ikke alle viser er dog så sørgelige. Der er flere lystige sange, der fint afspejler »ånden fra 1848« og troen på dansk uovervindelig. Samtidig fortæller visen, at

der var mange sønderjyder, som deserterede fra den danske hær til den slesvig-holstenske:

Modig vi i felten drager
Aldrig os i nød forsager
Vi var med dengang det kneb
Der hvor riffelkugler peb.

Daglig vi dem høre pibe
Bringer mangen tysker i knibe
Snupper mangen slesviger kæk
Som vil falde fra Danmark væk.

Snart vi nu til Rendsborg drager
Vor konge nødigt vi forlader
De deres troskabs ed har forbrudt
Derfor de lugte skal vort krudt.

Når vi der nu er opstillet
Og tysken har udspillet
Glad vi alle drager hjem
til vor elskte kære ven.

Vi marcherer op ad bakken
Giver Tysken en i nakken
Vi skal vise, vi har mod
Vi er født af danske blod.

Vores gave nye bukser
ser snart ud som tørvemoser
Men i fald at glutten kom
og begjerte en svingom
dansede vi alle sammen.

Det er ikke urimeligt at gætte på, at det er Maarup eller en kammerat, der selv har digtet denne sang, hvor tørvemoser rimer på bukser. Skillingstrykkene havde sædvanligvis mere sikre rim.

Byen Rendsborg omtales også i en

Nye Sange
for
danske Kavallerister,
til bekjendte Melodier.

(Andet Dplag.)

Kjøbenhavn.
Trykt i det Niestenste Bogtrykkeri.
3 Commission i Bimmelkøbet 19, 2den Sal.
1848.

Skillingvisetryk 1849. Ved fronten blev der solgt utallige viser, der enten besang de aktuelle krigsbegivenheder eller handlede om kærlighed. Dansk folkemindesamling.

anden vise, der begynder således: »O Rendsburg, O Rendsburg, hvi haver du bedraget så mangen brav soldat, som fader, moder, søster, broder og kæreste haver forladt«.

Visen om Wrangel

Her Wrangels glade liv
Hr. Wrangels glade Mak
Hr. Wrangels glade liv
Han er en Preusser det er vist. Mak
Han leer dog bedst som leer tilsidst.
Han leer dog bedst tilsidst

Om det så koste skal
Om det så koster, Mak
Om det så koste skal
Jeg vil gå over Preusser lig. Mak
Jeg hermed føre skal den krig
Jeg føre skal den krig.

Hr. Wrangel siger Als
Hr. Wrangel siger, Mak
Hr. Wrangel siger Als
Men der du brække vil din hals. Mak
Thi den er ej så let tilfals
Den er ej let tilfals.

Geburtstag Gratulation
Geburtstag stads og, Mak
Geburtstag Gratulation
Den Hertug gerne ville ha' Molak
Derfor han ville Alsen ta'
Du fik den dog ej, ha!

Nu vel hvad gøres da
Nu vel hvad gøres, Mak
Nu vel hvad gøres da
Mein Gott ich weis nicht was ich Mak
Molak Molak Trallalalala
Har Hertugen til Wrangel sagt
Bestemt han har det sagt.

Og sig mig hr. General
Og sig kun ikke, Mak
Og sig mig hr. General
Hvor længe jeg da vente må. Mak
Før Slesvigholsten jeg kan få
Thi det må være så.

Hr. Wrangels glade liv
Hr. Wrangels glade Mak
Hr. Wrangels glade liv
Nu synger du det sidste vers. Mak
Thi vi er ked af din kommers
Ja ked af din kommers

Hr. Wrangel siger was
Hr. Wrangel siger Mak
Hr. Wrangel siger was
Ich kümre mich nicht mehr um das. Mak
Das dingst das ist dorch keiner Spads
Das dingst ist keiner Spads.

Ja vist du kan det tro
ja vist du kan det. Mak
Ja vist du kan det tro
At danskens ret er soleklar. Mak
Du bliver selv den største nar
Du bliver den største nar.

Nu Hertugen han står
Han står og skriger, Mak
Nu Hertugen han står
Han tænker vi er dansken dorsk. Mak
Han står og gaber som en torsk
Han gaber som en torsk.

Vi snart erkende skal
Vi snart erkende, Mak
Vi snart erkende skal
At du har selv beredt dit fald. Mak
Den Hertug han har været gal
Ja han har været gal.

Vel er der tyske mænd
Som hører på dit Mak
Vel er der tyske mænd
Men hør engang du gamle dreng. Mak
De Svenske Norske er vor ven
Ja de er vor ven.

Så har det ingen nød
Så har det ingen Mak
Så har det ingen nød
Thi de vil slås for Danmarks ret
Nu skal du snart erfare det
Du skal erfare det.

Fremstilling af en kamp mellem danske husarer og oprørstropper ved Haderslev 7. juni 1848. Museet på Sønderborg Slot.

En af de sidste viser skildrer den tyske general Wrangel. Den må være skrevet kort tid efter slaget på Dybbøl den 5. juni 1848. Det var kongen af Hannovers fødselsdag, og general Wrangel ønskede at give majestæten en fødselsdagsgave ved at fordrive den danske hær tilbage fra stillingen på Dybbøl. Dette mislykkedes imidlertid, da den danske hær formåede med stort besvær at fastholde stillingen. Den noget tvivlsomme sejr blev hyldet i flere trykte skillingsviser,

men Maarups håndskrevne vise er hidtil ukendt. Den er skrevet på melodien til en kendt revyvisе.

Denne soldatervise viser lidt af samtidens krasse satire over for modstanderne både de tyske forbundstropper og den svigefulde augustenburgske hertug. Viser af denne art er blevet sunget under moro i de jævne kvarter, hvor de danske jenser opholdt sig i den lange ventetid, der fremfor alt andet prægede soldatervivet.

Om et digt af Hostrup »Til den danske sønderjyde«

Af INGER TRYDE HAARLØV

Digteren C. Hostrup fra sine yngre år kendt for sine muntre komedier som »Genboerne« og »Eventyr på Fodrejse« og for sange knyttet til højskolebevægelsen og skandinavismen var fra 1855 først og fremmest præst og folkelig foredragsholder. Her præsenteres et af hans nationale digte.

Du, som er bange for en Eed.
Men vover kjækt din Kjole,
Du gik jo dog en Evighed
Alt i den tyske Skole.
Du troer, dit Ord skal staae som Fjeld,
Skjøndt det som Fugl maa flyve,
Men hvad har Skolen lært dig vel,
Naar ikke du kan lyve?

Dog vi det veed, din Skolegang
Os kommer selv til Nytte,
Det Riis, din Bøddel mod dig svang,
Os rammed, saa det blødte;
Vi lære med - skjøndt knap vi vil -
Hvad ej gjør Hjerter glade,
Hvad vi har daarligt Nemme til,
Den svære Kunst: at hade.

Men det at stande fast og sejt,
En Frimand, selv som lænket,
Det hented Du i Skolen ej,
Det Fjenden ej dig skjænket,
Det lærte Du, som Nordens Søn,
Af Hjemmets egne Røster,
Det nemmed Du i Stormens Døn
Mod vore aabne Kyster.

Og Engens Blomst og Bølgens Bruus
Og Somrens Krydervinde;
De bandt dig til din Moders Huus

C. Hostrup ca. 1846. Fra C. Hostrup: Erindringer fra min barndom og ungdom, Kbh. 1891.

Og til din Barndoms Minde;
Og i det trange Vinterhi,
Gjemt under Mulmets Kaabe,
Du blev en Mester i den fri
Og skjønne Kunst: at haabe.

Og derfor hører os Du til,
Thi det er Nordens Mærke,
Det Haab, som troer, det Haab, som vil
Og smiler ad de Stærke.
Det fødes i en Vinternat,
Det voxer under Isen,
Naar Bøgen faaer sin grønne Hat,
Da henter det sig Prisen

C. Hostrup

Digteren C. Hostrup fra 1862 slotspræst i Hillerød, »den fredelige mand, gav ved sin lille rejse til Sønderjylland meget imod sin vilje de prøjsiske myndigheder anledning til at gribe til særlige mærkelige forholdsregler for at undertrykke danskheden«.

Således kan man læse i Højskolebladet den 16. december 1892, og der kan måske være en vis forbindelse til Hostrups nok skarpeste nationale digt »Til den danske sønderjyde«.

Det blev ved en tilfældighed fundet 1993 i en pakke i Håndskriftafdelingen på Det kgl. Bibliotek blandt Hostrups utrykte digte; man kunne så gisne om dets tilblivelsestidspunkt og sammenholde dets ord med de historiske fakta om edsaflæggelse, kirke-, skolegang og prøjsiske gendarmere. Fra 1867 krævedes af de danske embedsmænd, at de skulle aflægge troskabsed til kongen af Preussen. 27 præster nægtede dette og fik noget senere deres afsked uden pension. I 1870 krævedes, at præsterne i kirkebønnen skulle bede for de tyske våbens sejr, og de fleste af de tilbageværende danske præster nedlagde nu deres embede.

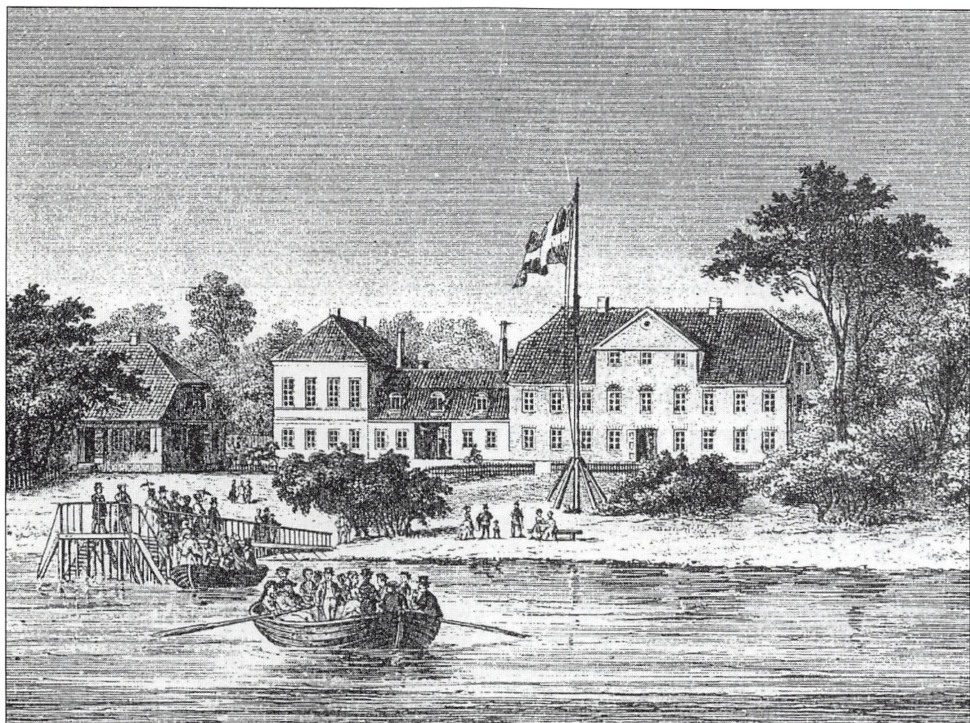
Hostrup var dybt rystet over ulykken 1864. I Sønderjylland havde man fra begyndelsen af halvfjerserne dannet foredragsforeninger og indbudt talere fra kongeriget, og i oktober 1871 var der stiftet en forening af kongerigske præster, som var villige til at holde gæstepredikener i Sønderjylland. Dette var til stor irritation for de tyske myndigheder. Tildragelserne ved Hostrups rejse i 1874 er skildret i den omtalte artikel i Højskolebladet af overlærer J. Langkjær, på det tidspunkt forstander for Folkehøjskolen på Sandbjerg Slot. Med udgangspunkt herfra gjorde Hostrup udflugter til forskellige steder i Sundevad og på Als, og han prædikede for store forsamlinger. En søndag eftermiddag holdt han et foredragsmøde i Sandbjerg slotshave for så

stor en forsamling, som man ikke før havde set der på egnen ved slig lejlighed.

Dette benyttede autoriteterne med amtmand, landråd von Saldern, som anledning til at lukke højskolen på Sandbjerg, udvise forstander Langkjær og med henvisning til »jesuiterloven« - der egentlig var vendt mod katolikker - at forbyde danske højskolelærere, såkaldte »statsfjender« at holde foredrag. Desuden blev der udstedt forbud mod gudelige sammenkomster afholdt af kongerigske præster, »der i prøjsiske øjne fremdeles skulle være for jesuiter at regne«, og, beretter overlærer Langkjær, »således blev pastor Hostrup den sidste danske præst, som prædikede i Sønderjylland.«

Digtet til den danske sønderjyde forelagde jeg i september 1993 - efter en opfordring - for Henrik Fangel med henblik på eventuel trykning; han ønskede mere præcision omkring dateringen - men måske kunne der vise sig noget... I slutningen af oktober dukkede dette »noget« op; vi vedtog, at det skulle undersøges nærmere, når der blev tid.

Det »noget«, der var sket, var, at jeg ved et tilfældigt greb i en »sønderjysk« reel havde fået i hænde en meget nydelig lille bog, trykt på fint papir, smukt indbundet og med vignetter og friser af Joakim Skovgaard efter udkast af Th. Bingesbøll. Bogen var trykt i 1919 af Kr. Kongstad i København, udgivet af Sønderjysk Fond i 500 eksemplarer med indledning af Vilh. Andersen og med kommentar af Vilh. la Cour. Titlen er »Sangen om Sønderjylland«, og man fornemmer, at den er blevet til i den københavnske glædesrus over den tilstundende genforening! Der er intet skyet for, at den lille bog kunne fremtræde så smuk som overhovedet muligt. På side 39 er trykt et digt »Til de danske Sønderjyder«. La Cours kommentar oplyser, at

Festen med de franske og sønderjyske gæster blev holdt i Klampenborg, formentlig på familien Bagges traktørsted, også kaldet »Bellevue«. Efter »Touristen i Nordsjælland«, 1865

det blev sunget ved en banket august 1867, hvor repræsentanter fra det franske deputeretkammer fik overrakt en adresse fra 1563 fordrevne slesvigere af en deputation af nordslesvigere med H. A. Krüger i spidsen. Digtet er - bortset fra de to første vers - omtrent identisk med det »utrykte«. Disse to første vers lyder:

Dig timedes de strenge Kaar,
 Skjønt dansk var Sind og Kjole,
 At måtte gennem Hundredaar
 Gaa i den tyske Skole.
 Der må du slide Bænk igjen,
 Og nu er Tugten steget,
 Men hvad du lærer er, trods den,
 Dog sikkert ikke meget.

Du tror, dit Ord skal staa som Fjeld
 Skjønt det som Fugl må flyve,
 Men hvad har Skolen lært dig vel,
 Naar ikke du kan lyve?
 Og hvad du kan, som er din Ros,
 Hvor Troskab Hjertet fylder,
 Hvor Ordet staaer og hvor det tros,
 For vist ej den du skylder.

Hverken festen eller digtet - skriver la Cour - er omtalt i pressen, og det kan jo godt friste til lidt nærmere undersøgelse. En specialist i perioden vil nok straks kunne placere begivenheden, men for en almindelig nysgerrig har det betydet megen fornøjelse at forsøge at få løftet lidt af det røgslør, som mødet har været dækket af.

Det har tilsyneladende ikke haft nogen afgørende virkning på historiens gang.

Banketten har været holdt på »Klampenborg« formodentlig hos den restauratør J. J. Bagge, som det københavnske borgerskab søgte ud til, når der skulle festes. Den har været arrangeret af I. A. Hansens foredragsforening med deltagelse af nogle, ret få, franske journalister og to deputerede, Piccioni og F. Morin, Baron de Malsabrier, der var medlem af den lovgivende forsamling 1852-70 og talte for nationalitetsprincippet gennemførelse i Nordslesvig. Han havde stillet sig i spidsen for en subscription (underskriftsindsamling) for de fordrevne slesvigere. Det blev bemærket af en tilstedeværende, at han var en »smuk mand, der gjorde et behageligt indtryk«. Krüger overrakte ham den danske adresse med ordene: »Vi se alle hen til Frankrig som vor krænkede Rets naturlige Forsvarer.« I Krügers efterladte papirer ses deres gensidige respekt, ja venskabelige forhold, bl. a. udvekslede de i tidens stil portrætter til diverse albums. Fransk-mændene var taknemmelige for, hvad Krüger sagde i Rigsdagen i Berlin om Alsace-Lorraine.

Når besøget ikke omtales i pressen skyldes det formodentlig et vink fra oven, idet det var meget ubelejligt for udenrigsministeriets topfolk; de stadige forhandlinger med Preussen om eventuel iværksættelse af paragraf V var på et af de akutte højdepunkter, og selv om man havde agtelse for de franske gæster var udenrigsministeriets direktør Peter Vedel næppe ene om sit ønske i et brev til gesandten Quaade i Berlin: »Gid de Herre-rer sad på - ah nej, det kunne være nok, at de sad hjemme« og udenrigsminister grev Frijs skriver til samme: »Besøget er kun til Skade... Lehmann skal udbringe Gæsternes Skål... Mirakel om han kunne dye sig«. Orla Lehmanns franske tale

kan læses i hans efterladte skrifter. Iøvrigt var folket glade. Frijs skriver til Quaade den 14. august: »Vi har nu Fransk-mændene her til stor Glæde og Jubel for det ganske Land og Folk...«

Ud over den enerverende frem-og-tilbage politik fra Bismarcks side har vanskeligheden for den danske udenrigspolitik formodentlig været at koordinere de centrale og de sønderjyske bestræbelser med det fælles mål: Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark. Begge parter virker sympatiske - havde de dog blot haft en telefon!

Hvordan Hostrups sang har virket er ikke fremgået af litteraturen, heller ikke hvilken melodi, den har været sunget på, men han har benyttet lejligheden til at indflette ord om sønderjyden som »Nordens Søn« og håbet som »Nordens Mærke«. Og selv om man i versene må savne Hostrups kære sindbillede lærken (den så skammelig pensionerede danske nationalfugl), der »synger om duen, der slipper af ørnens klo«, om »sol og skærsommer i Danevang«, så har vi her et andet af hans poetiske billeder på håb, nemlig det håb, der »vokser under Isen«, »når Bøgen får sin grønne Hat, da henter det sig Prisen!«

Hvorfor og hvornår Hostrup har ændret sine to første vers foreligger der intet om, kun at det ene digt har været sunget i 1867. Selv synes jeg, at det »utrykte« er det bedste, mest stramt og klart i form og indhold.

Kilder (et udvalg)

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909
Morten Eskesen: Hans Krügers Saga (1901)
Det Nordslesvigske Spørgsmål I. Aktskykker og Breve 1864-79.

Et sygehus i Tønder

Af JØRN QUERLING JACOBSEN

I Sønderjysk Månedsskrift februar 1992 bragtes en artikel om lægen Frederik Ferdinand Ulrichs arbejde for at fremme danskheden i Tønder i tiden lige efter den første Slesvigske Krig. Her skal vi igen møde Ulrich, men denne gang i en anden rolle. For udover sit store nationalpolitiske engagement var han en ivrig fortaler for bedre sundhedsforhold. I Tønder gjaldt det kampen for et sygehus.

I 1855 havde Tønder intet sygehus. Man havde vajsenuset og et hospital. Sidstnævnte var ikke beregnet til syge, men til mennesker, der ikke kunne klare sig selv dvs. gamle, svage og lignende.

Der havde tidligere været forsøgt at oprette et sygehus i 1784 af den daværende fysikus Krichauff. Det var blevet kraftigt økonomisk understøttet af byens velhavende borgere, men måtte alligevel opgives som egentligt sygehus dels på grund af stridigheder med naboerne, dels af økonomiske grunde, idet man havde forbygget sig. Regeringen havde endda støttet initiativet og bevilliget skattefrihed, men det hjalp alligevel intet. Sygehuset blev omdannet til forplejningsanstalt for fattige og blev endelig ophævet i 1819, hvor det blev omdannet til en arbejdsanstalt. Det højeste antal indlæggelser, man nogensinde nåede op på, var ti patienter i 1811.

Sådan var forholdene, da Tønder i 1854 fik en ny fysikus. Det var Frederik Ferdinand Ulrich, der kom til Tønder fra Hobro, hvor han havde haft praksis siden 1842. Han var født i København i 1818, men havde boet de første 12 år af sit liv i Fredriksstad, hvor faderen var toldkasserer. Han tilhørte den nye generation af danskuddannede læger, der kom til Slesvig efter krigen i 1848. Han

Ferdinand Ulrich. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

havde tidligere gjort sig bemærket som socialmediciner og hygiejniker. Efter embedseksamen havde han arbejdet på Almindeligt Hospital i København og havde under dette arbejde pådraget sig både tuberkulose og tyfus. Efter at være blevet rask blev han tilrådet at tage på landet. Dette gjorde han ved at nedsætte sig som læge i Hobro. Kuren virkede. Han døde først i 1917 i en alder af 99 år i København.

Det var denne læge, der i 1854 kom til Tønder som efterfølger for den gamle Dr. Dircks, der var blevet afskediget af regeringen på grund af slesvig-holstenske sympatier.

Allerede samme år, som han ankom til byen, sendte han et brev til magistraten, hvor han opfordrede til bygning af et sygehus. Han gjorde gældende, at det for en læge var nødvendigt at råde over den syges omgivelser og hele ydre, og at en stor del af befolkningen ikke beherskede de allertarveligste sanitære fordringer. Det eneste middel til at afhjælpe disse forhold var ifølge Ulrich velindrettede sygehuse. »Jeg har allerede i den korte tid, jeg har været i byen, følt det som et stort savn, at byen er aldeles blotet for en sådan anstalt«, skrev han.

Han ønskede et sygehus med personale, personalerum, bademuligheder samt rigelig plads. De økonomiske muligheder var dog næppe til noget sådant og viljen hos politikerne vel heller ikke. Ulrich indså dette og medgav, at der vel heller ikke var et sådant behov, men at fire - fem velindrettede sygestuer med hver højst to til fire senge ville være tilstrækkeligt. Tilsynet med de syge og den daglige økonomi kunne forestås af en opsynskone. Man aner afstanden mellem lægens ønsker og de politiske muligheder der.

Herefter skulle finansieringen klares. I byen var der de to ret velhavende institutioner, vajsenhuset og hospitalet. Det var gennem disse, han skaffede pengene. På hospitalet var der på den tid 40-50 mennesker bragt, de såkaldte lemmer. I vajsenhuset boede der 12 børn, mens 30 børn var i pleje ude i byen for vajsenhusets regning.

Ulrich beskriver forholdene på hospitalet således: »En af de bedste lemme-stuer kaldes endnu krankstuen og har oprindeligt været sygestue for lemmerne, men er nu belagt med lemmer, og selv om antallet af lemmer er forøget ud over det oprindelige, er der ikke indrømmet noget lokale til sygestue. Disse svagelige gamle mennesker må ofte være underkastede sygdomme af den be-

skaffenhed, at de hverken kan tåle kosten eller uden at være til gene for deres stuefæller blive liggende på det værelse, de har i forening med disse.« Han fortsætter: »Det er muligt, at der i stiftelsens statutter intet findes om en sygestue, men når den en gang har eksisteret, så ville hospitalet ikke kunne unddrage sig denne omsorg for sine alumner, selv om den med iagttagelsen af alle formaliteter er blevet ophævet på en tid, hvor det lægelige tilsyn ikke har fundet sig beføjet til sit og de lidende alumniers billige krav.«

Om vajsenhusets børn skriver han, at de for deres egen og andres skyld må fjernes i tilfælde af sygdom. De 30 børn, der for vajsenhusets betaling var i pleje i byen, havde vel for størstedelen tålelige forhold, men erfaringen viste, at de i sygdomstilfælde ingenlunde havde tilstrækkeligt tilsyn eller pleje, og at lokallet ofte var i højeste grad utilfredsstillende.

Sygehuset skulle endvidere kunne benyttes af de vejfarende. Dette ville komme byen tilgode, da den så slap for at betale herbergsværterne for at skulle have syge vejfarende liggende. Indlægelse af politikassens og fattigkassens klienter gav også mulighed for ekstra indtægter, ligesom der var den mulighed, at omegnskommunerne ville indlægge deres fattige på det nye sygehus.

Det lykkedes på denne måde at få skaffet penge til sygehuset. Indbetalingerne startede 3. maj 1855 fra hospitalet via dets forstander. Herefter indbetalte hospitalet og vajsenhuset skiftevis til 29. november 1855, da den sidste indbetaling forfaldt. Hele summen beløb sig til 3.798 rd.

Der fremskaffedes grund til bebyggelse ved at nedrive en af de såkaldte vajsenhusboder, der var sammenbygget med og lå lige nord for hospitalet mellem dette og byporten. Ved nedrivnin-

Helligåndshospitalets bygning fra 1731 i Østergade. Hospitalet fungerede på Ulrichs tid nærmest som hjem for fattige, gamle mennesker. Det var med til at finansiere det nye sygehus. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

gen blev det pointeret, at der skulle omgås omhyggeligt med materialerne, da de skulle genbruges til sygehuset. Boderne tilhørte stiftelserne.

Vi har ingen tegninger af, hvorledes sygehusets indretning var. Ulrich havde tænkt sig fire - fem stuer, hvor de to forbeholdes »syfilitiske, fnattede og af andre kroniske tilfælde lidende, den ene for mandfolk, den anden for kvinder.« De to eller tre andre forbeholdes udelukkende til andre akutte eller kroniske tilfælde, således at hospitalet og vajsenshusets alumner i alle tilfælde skulle have førsteret.

Personalet

Sygehuset bestyredes af vajsenshusets og hospitalets forstander i forening med politiet.

Hospitalets og vajsenshusets læge havde ligeledes ansvaret for sygehuset. Han var pligtig til at sørge for anden lægelig bistand i tilfælde af forfald. Der betales sædvanligt honorar for hospitalets og vajsenshusets syge. For politiets og fattiggassens syge samt for de vejfarende betales særskilt to rd. for den første uge og en rd. for de følgende. Betydelige operative indgreb kræver også ekstra betaling.

I Tondernsches Intelligensblatt averteredes 19. juli 1855. Man søgte en kone helst en enke uden små børn, der kunne påtage sig plejen af de syge. Af regulativet fremgår, at hun skulle sørge for vask, renlighed og den »ordianire sygekur«, hvilket bl. a. indebar at sørge for den ordinerede kost. Hun ansattes af bestyrelsen og kunne opsiges med tre måne-

Det sygehus, Ulrich fik opført 1855. Sygehuset kan endnu ses i Østergade. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

ders varsel. Desuden blev det understreget, at hun skulle vise bestyrelsen ubetinget lydighed.

Patienterne

Sygehusets patientkreds var noget anderledes end i dag. Sygehuset var ifølge regulativet bestemt for hospitalets lemmer samt for de børn, der blev opdraget for vajsenhusets regning. Disse to grupper havde fortrinsret, herudover optoges politiets og myndighedernes syge og vejfarende af »helbredelige« sygdomme lidende, dog måtte ingensinde mere end en mandfolkestue og en kvindestue belægges med dem, der lider af epidemiske sygdomme. Det fremgår tydeligt, at det var de nedre sociale lag, man sigtede mod.

Optagelsesmåden var helt anderledes end idag. Når en syg skulle indlægges,

henvendte han sig til anstaltens bestyrer for at få bevis for, at betalingen for alle med hans kur forbundne udgifter var i orden. Dette bevis bragte han til sygehusets læge, der afgjorde om hans sygdom egnede sig til indlæggelse eller ej. Beviset blev påtegnet: »Kan indlægges« eller »Afslået«. Det blev i en del tilfælde vurderet ud fra, om sygdommene var helbredelige eller ej. At ikke alle trods denne sortering var helbredelige, fremgår dog af, at man havde indrettet en ligstue.

Hvad blev folk så indlagt for? Sygehusets protokoller findes ikke længere, men vi ved besked om een gruppe, idet der findes en fortegnelse over »wanderbursche«, der blev indlagt for fattigkassens regning. De ses at være kommet fra alle egne af Tyskland, og repræsenterede snart sagt alle håndværk. Den hyp-

Det nye preussiske sygehus fra 1898. Sygehuset blev nedrevet 1984. Foto: Institut for sønderjysk lokalhistorie.

pigste diagnose er sår på fødderne, så det at være wanderbursch har skullet tages bogstaveligt. De næsthyppigste indlæggelsesårsager ses at være fnat, koldfeber (malaria?), bylder og almen forkommenhed.

Sidst i november 1855 kunne sygehuset tages i brug. Alt synes at være i orden.

Magistraten havde dog forinden modtaget en forespørgsel fra amtet, idet amtmanden (Rewentlow) i et brev af 3. november forespurgte i hvilket øjemed, sygehuset var blevet opført, hvorledes det skulle benyttes, samt hvorledes det var blevet finansieret, og hvorledes man i fremtiden havde tænkt sig at finansiere det. Forespørgslen er formuleret, som om han netop har fået at vide, at sygehuset er blevet opført. Han kan umuligt have undgået at bemærke opførelsen i

en så lille by, hvor amtmandens embedsbolig lå ca. 6-700 meter fra sygehuset. Det ligner mest chikane. Magistraten svarede den 22. november: »at det sygehus, der i indeværende år er blevet indrettet her i byen, ikke er blevet opført af eller nærmest for Tønder købstad, men derimod for hospitalets alumner og de mange børn, der opdrages for vajsenshusets regning. Da det ville blive temmelig beklægt, er det bestemt formålstjeneligt at kunne optage politikassens og også magistratens syge, og dernæst såvidt pladsen tillader det også andre af helbredelige sygdomme lidende. Herved vil det for byen følelige savn af en sådan anstalt afhjælpes.«

Reventlow accepterede svaret, men indskærpede magistraten om i fremtiden at holde ham underrettet om, hvad der blev taget af større beslutninger i

byrådet. Han pointerede altså sin position som byens overøvrighed. Det hele må vel opfattes som en kompetancestrid mellem amt og kommune ganske, som man kender det i dag.

Sygehuset kom til at fungere, og i 1861 meddeler Carstens i sin bog »Die Stadt Tondern«, at det årlige antal patienter beløber sig til 50-90 i den forløbne tid. Personalet synes stadig kun at udgøres af en »sygekone«. Sygehuset har på det tidspunkt fem stuer med ni senge, i kortere tid er der mulighed for at etablere yderligere fem senge. Der betales 3 rd. pr. uge for kost, pleje og ophold. Lægens honorar og lægemidlerne betales særskilt.

Sygehuset synes gennem årene at have ført en stiltfærdig tilværelse. Ældre borgere i byen kan berette at have hørt, at man ikke anså livsudsigterne for de bedste, når man blev indlagt der. Sygehuset benævnes flere steder som et kommunalt sygehus, men var vel i grunden et privathospital med indirekte offentlige tilskud.

Da man i 1898 indviede det nye sygehus i byen, blev det gamle overhovedet ikke nævnt i den tyske avis. I Vestslesvigs Tidende den 20. november 1898 skrives

følgende: »Man havde i går travlt med at flytte fra det gamle sygehus, og for fremtiden vil man være fritagen for at se sygehusets personale skylle deres gamle linnedklude med gud ved hvilke bakterier i bækken 20 alen fra det sted, hvor husmødrene skyller deres linned. - Hvilket vel heller ikke var helt i Ulrichs ånd.

Litteratur og kilder

L. Andresen: Bürger und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869.

Carstens: Die Stadt Tondern 1861.

Tønder gennem tiderne s. 251. Udg. 1942-44 af Historisk Samfund for Sønderjylland.

Bevaringsværdige huse i Tønder s. 262. Udg. af Fredningsstyrelsen og Tønder kommune 1980.

Intelligenzblatt für Tondern 1855, nr. 29.

Tondersche Zeitung 19.11.1898.

Vestslesvigs Tidende 20.11.1898.

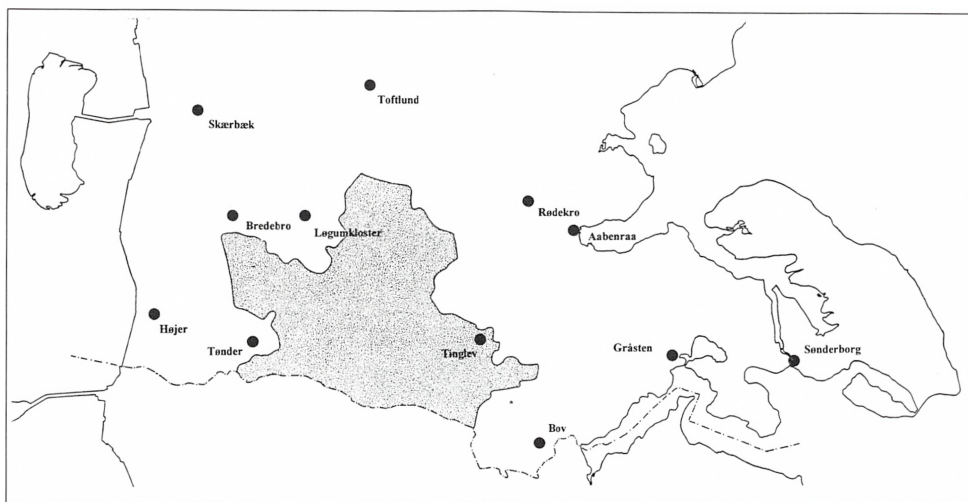
Hospitaller. Krankenhäuser und kurative einrichtungen im hertzogthum Schleswig. Disputats af Solveigh Holtermann 1962, s. 75, Kiels universitet.

Tønder byarkiv, Landsarkivet, Aabenraa: Sager vedrørende fængselet og sygehuset nr. 384.

Regnskab for opførelsen af sygehuset nr. 778.

Brandtaksationsprotokollen 1854.

Byregnskaberne 1855-56, nr. 1171 og 72.

Foreningens dækningsområde var, som det fremgår af kortet, den østlige del af det gamle Tønder amt samt Bedsted sogn i Aabenraa amt. Om der fandtes tilsvarende foreninger andre steder i Nordslesvig, vides ikke. Tegning: H.P. Jørgensen.

De overskrevne nordslesvigere

Af ESTER FEDDERSEN

I nært samarbejde med Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa har de lokalhistoriske arkiver siden 1990 gennemført en større kampagne med indsamling og registrering af arkivalier fra foreninger i hele Sønderjyllands Amt. Det store projekt, der indtil nu er oppe på ikke mindre end 4000 foreningsarkiver, har givet meget ekstra arbejde til arkivernes medarbejdere, men også bragt mange forlængst glemte foreninger frem i lyset. Her beretter Ester Feddersen fra arkivet i Tinglev om en forening, der fra sin egen vinkel fortæller et karakteristisk stykke af Sønderjyllands historie.

Den 25. februar 1875 stiftedes i Bylderup vest for Tinglev en »Forening til gensidig Støtte for de til Danmark overskrevne Nordslesvigere«. For os i dag virker

navnet lidt kryptisk, men forklaringen er nærliggende. »De overskrevne nordslesvigere« er, hvad vi plejer at kalde »optanter«, altså sønderjyder, som efter 1864 »opterede« for Danmark, dvs. valgte at blive danske statsborgere. Ved at forblive dansk statsborger, lagde optanten tydelig afstand til det nye tyske styre, men - hvad der var nok så væsentligt - så undgik han samtidig at blive indkaldt som tysk soldat. Således var der mange, der i 1870 opterede for Danmark for at slippe for at komme med i den fransk-tyske krig, som netop var brudt ud dette år.

Uden store omkostninger var det dog ikke. Optanterne blev af de tyske myndigheder betragtet som en slags andenklassens borgere, der hverken havde

Kun den forfunt Andreas P. Nissen
 in Søllingvora isf Kongemædlet, derf sin
 Hørførelsen om Nidylindes in Nidors-
 fytjungsnavnin for Danifke Hænderungsfor-
 ringen om Mandag den 1. Februar d. f. hos
 den Gæstgiver J. Andersen in Bylderup
 ubegæftket inviden, mozt den ydeligilise
 folmædneft atfælt isf.

Bylderup den 30 Januar 1892

Den Waftmædneft
 J. M. Nissen.

Hvert år skulle man søge om tilladelse til afholdelse af generalforsamlingen. Et eksempel på en sådan tilladelse vises her. I oversættelse lyder den således: Fra Gårdejer Andreas P. Nissen i Søllingvå er blevet anmeldt, at en forsamling af medlemmer af understøttelsesforeningen for danske statsborgere vil blive afholdt mandag den 1. februar hos gæstgiver J. Andersen i Bylderup, hvortil der er udstedt politimæssig tilladelse. Bylderup den 30. januar 1892. Amtsforsstander J.M. Nissen. Lokallhistorisk arkiv for Tinglev kommune.

landspolitisk eller kommunal stemme-
 ret, og som selvfølgelig heller ikke kun-
 ne blive embedsmænd. De var også ude-
 lukket fra enhver form for offentlig støt-
 te i tilfælde af sygdom eller anden nød
 og kunne med kort varsel udvises af
 Tyskland, hvis myndighederne mente
 optanten var til fare for statens sikker-
 hed. Mange valgte derfor selv at rejse til

Danmark, og en betydelig del udvan-
 drede til Amerika.

De mange problemer, som optanter-
 ne kunne komme ud for, gjorde det na-
 turligt, at de søgte at hjælpe hinanden,
 og dette var da netop også hensigten
 med stiftelsen af foreningen for »de over-
 skrevne nordslesvigere«. Foreningen
 skulle søge »ved gensidig understøttel-

se at komme sine medlemmer til hjælp i sygdoms- og andre trangstiltælde«, som der står i formålsparagraffen.

Ved starten havde foreningen 101 medlemmer, som organisatorisk blev opdelt i 12 kredse. De to første kredse dækkede Tinglev sogn, mens Bedsted og Ravsted udgjorde kreds 3. Kreds 4 var Abild og Tønder landsogn, 5. og 6. kreds Bylderup, mens kreds 7/8 og 9/10 dækkede henholdsvis Burkal og Højst sogne. De to sidste kredse var Ubjerg og Hostrup sogne. For hver kreds valgtes en kredsformand, som man skulle henvende sig til for at blive optaget som medlem, og hvis man ønskede støtte fra foreningen.

For at blive medlem af foreningen skulle man skrive under på:

1. »at efterkomme dens love i enhver henseende,«

2. »at overtage de af foreningens bestillinger, hvortil jeg måtte blive valgt, såfremt jeg ikke har særligt forfald, og at røgte dem samvittighedsfuldt og efter bedste evne,« og

3. »at indsende rede og rigtigt de årlige bidrag til bestemt tid.«

Ved optagelsen skulle der betales tre mark, og det årlige bidrag udgjorde ligeledes tre mark, som betaltes i to lige store rater hver 1. marts og 1. september. Af bidragene blev dannet et grundfond, og bestyrelsen fik til opgave at gøre det »frugtbringende«. Det var hensigten, at kun renterne skulle fordeles, men hvis behovet var større, end renterne og kontingentet kunne dække, var bestyrelsen dog bemyndiget til at tage af fondskapitalen.

Udtrædelse af foreningen kunne ske ved dødsfald, eller hvis ti medlemmer fremsatte ønske herom, fordi lovene var blevet overtrådt. Sidstnævnte mulighed ses dog ikke at være benyttet.

Hvis medlemmet udvandrede til Danmark eller til Amerika ophørte medlem-

skabet automatisk. Et medlem kunne også ekskluderes, hvis bidraget ikke var betalt tre uger efter forfaldsdagen, men det ser dog ud til, at man ikke har håndhævet denne skrappe bestemmelse helt bogstaveligt. I stedet er det forsømmelige medlem blevet »multeret« med bøder fra to til otte mark! Det er stort set de samme, der år efter år på denne måde har bidraget ekstraordinært til foreningens kasse.

Som nævnt var foreningen organiseret i kredse, og det var bestyrelsens opgave at udpege kredsformændene, som havde til opgave at bistå bestyrelsen med opkrævning af kontingentet og med udbetaling af hjælpen. Denne organisationsform bygger givetvis på, at man i en forening, der dækkede så stort et område, havde brug for lokalkendte folk. Som det fremgår af punkt 2 i den erklæring, som de nyoptagne medlemmer skulle underskrive, er hvervet som bestyrelsesmedlem eller kredsformand nærmest et borgerligt ombud; dog var man ikke pligtig til genvalg. Kontante udgifter blev godtgjort, men ellers var disse tillidsposter helt ulønnede.

Den stramme styring af foreningen slog ikke mindst igennem, når der skulle udbetales understøttelse. For at komme i betragtning måtte det først bevises, at der var trang til stede, og hvis trangen skyldtes sygdom, skulle anmodningen om understøttelse endvidere attesteres af en »edsfæstet læge«. Ansgningen gik gennem kredsformanden, men det var bestyrelsen eller i sidste ende generalforsamlingen, der traf afgørelsen, om og i hvilket omfang, der skulle ydes hjælp. Højeste sats for understøttelsen var tre mark om ugen.

Medlemmer, der selvforskyldt var kommet i nød, var der ingen hjælp til. Eller som vedtægterne utvetydigt udtrykker det:

»Enhver der ved udsvævelser, ødsel-

hed, lediggang, dovenskab eller lignende bringes i trang, ydes ingen hjælp«. Endvidere må man for at komme i betragtning »have været medlem af foreningen i mindst seks måneder og i den tid betalt såvel indskud som bidrag«.

Generalforsamlingen afholdtes i Bylderup hvert år den første mandag i februar. Bestemmelserne om valg af bestyrelse og revisorer, fremlæggelse af regnskab og drøftelse af foreningens anliggender foregik, som det stadig er skik og brug i foreningslivet. Dog havde vedtægterne en bestemmelse, som i dagens

velfærdsdanmark næppe ville blive accepteret: »alle som een og een som alle står til ansvar for anvendelsen af foreningens midler«.

De første to år skete der ingen udbetalinger, så foreningen fik samlet en lille kapital. I 1877 er det blevet til 1226 mark, skønt man dette år ydede tilskud til et af medlemmerne. Pengene var anbragt i Tønder Credit Forening og i Bylderup Sparekasse, og endvidere havde foreningen ydet et obligationslån på 120 mark til Peter Andresen i Rens. Renterne herfra faldt punktligt.

Personalbeschreibung des Inhabers.
 Alter: 7 September 1853.
 Statur: mittel
 Haare: grau
 Augen: blau
 Gesichtsförm: oval.
 Kennzeichen: keine

.....
 Eigene Unterschrift des Inhabers.

Befcheinigung.
 Nebststehende Photographie stellt den staaten-
 tofen (.....) Staatsangehörigen)
 Andreas Peter Nissen aus
 (Vor- und Zunamen)
 Bylderup dar. Die Unterschrift
 ist eigenhändig geleistet. A. P. Nissen
 (Name)
 hat sich unbedenklich und einwandfrei geführt.
 Sein Verbleiben im Inland ist unbedenklich.
 Bylderup, den 19. Juni 1918
 Die Polizeibehörde.
 Th. Brückner

AMT BYLDERUP
 KREIS TONDERN

Gårdejer Andreas Peter Nissen, Bylderup, (1853-1923) var medstifter af understøttelsesforeningen og formand fra 1888 til foreningens ophør i 1902. Nissen var optant gennem hele fremmedherredømmets tid. 19 år gammel tog han til Ribe og lod sig indskrive i den danske hær. Værnepligten aftjente han i Fredericia. Både i tysk og dansk tid havde han en lang række tillidsposter, således blev han efter Genforeningen sognefoged i Bylderup. Legitimationskortet fastslår, at han er dansk statsborger, og at han har opført sig »umistænkeligt og indvendelsesfrit«, hvorfor han uden betænkelighed kan gives opholdstilladelse. Det vidner om den kontrol, optanterne var undergivet. Privateje.

Den første, der fik støtte fra foreningen, var Catrina Børresen i Lendemark. Fra maj til december 1877 modtog hun tre mark om ugen og fra december 1877 til februar 1878 i alt 30 mark. Det oplyses ikke, hvori Catrina Børresens vanskeligheder bestod; om de skyldtes sygdom eller anden trang, eller om hun var blevet enke. Denne udgift var næsten af samme størrelsesorden som årets kontingentindtægt, men grundkapitalen blev ikke rørt.

I 1878 melder der sig flere, der trænger til hjælp. Ludvig Debel i Andrup får i alt 18 mark, C. H. Blom i Burkal ti mark og Bendix Debel i Andrup seks mark. I det følgende år får Blom og Debel henholdsvis 14 og 36 mark, endvidere ydes der 20 mark til Peter Blenner i Bylderup.

I 1880 bliver der ikke udbetalt støtte, men i 1881 får P. Damgaard Sørensen, Løgumkloster, i alt 71,40 mark. Her har der åbenbart været virkelig nød på færde, for han støttes igen året efter med to gange 20 mark. I de følgende år får flere medlemmer støtte i kortere eller længere tid. I 1886 udbetales der 25 mark til Markus Martensen, Lille Jyndevad, og året efter ydes der i alt 60 mark til Martensens enke. Det taler vist for sig selv. En optælling viser, at der i de 26 år foreningen bestod blev udbetalt i alt 2380 mark til 32 modtagere.

I 1901 var medlemstallet dalet til 41, og det blev derfor besluttet at opløse foreningen. Dette sker på en ekstraordinær generalforsamling den 3. februar 1902. Kapitalen er på dette tidspunkt 3021 mark, der deles ligeligt mellem de resterende medlemmer med 73,70 mark til hver.

Man kan opstille et morsomt regnestykke: Et medlem, der har været med i samtlige 26 år, og dem var der nogle stykker af, har med indmeldelsesgebyret i alt indbetalt 81 mark. Modregnes det udbetalte slutbeløb, har den faktiske

præmie blot været 28 pfennig om året! Det er der vist ikke mange af nutidens forsikringselskaber, der kan hamle op med. Man får tydeligt et indtryk af en veldrevet forening, hvor økonomisk konsolidering var et af nøgleordene. Her blev ikke taget chancer.

Der er sikkert flere grunde til, at medlemstallet daledede. I midten af 1870-erne, hvor foreningen blev stiftet, var Pragfredens paragraf 5, der stillede en folkeafstemning om Nordslesvigs tilhørshold i udsigt, stadig gældende. Optanterne havde derfor på dette tidspunkt et begrundet håb om, at de trængsler og ubehageligheder, de blev udsat for, var af begrænset varighed.

Dette håb svandt med ophævelsen af paragraf 5 i 1878, og selv om situationen for optanterne ikke ændredes fra den ene dag til den anden, skulle optanterne nu indstille sig på, at de i lang tid fremover ville være afskåret fra at nyde de samme rettigheder som de sønderjyder, der var blevet tyske statsborgere, trods alt havde. En anden væsentlig årsag til medlemstallets tilbagegang omkring århundredskiftet skal sikkert ses i forbindelse med Ernst Mathias von Köllers tiltræden som overpræsident for Slesvig-Holsten i 1897. Von Köller søgte med hård hånd at knægte danskheden, og rene bagateller kunne føre til udvisning og dermed til fortabelse af retten til jord, ejendom og arbejde. Han gik hårdt frem mod de danske foreninger med forbud og politiindskriden. Måske er afvandringen fra foreningen en følge af denne politik, måske har foreningen og dens medlemmer frygtet at komme i søgelyset og blive stemplet som »danske agitatorer«.

Nu vidner en protokol og en regnskabsbog om foreningens eksistens. De mange spørgsmål, den rejser, bliver det vanskeligt at få svar på, medmindre der andetsteds dukker et lignende materiale op. Måske nogle af læserne kan hjælpe?

Ulkebøl Kirke

Et besøg værd

Af JENS OLE LEFÈVRE

Ulkebøl er i dag en forstad til Sønderborg, og kun de meget lokalkendte ved, at der ligger fine rester af en gammel landsby rundt om den store hvidkalkede kirke, som den hastigst forbifarende knap nok kan skimte bag randbebyggelsen langs Augustenborg Landevej.

Det er ganske morsomt at tænke på, at det helt frem til reformationen var næsten omvendt, for da var Sønderborg i hvert tilfælde kirkeligt nærmest et aneks i udkanten af Ulkebøl sogn, og kirkerne nede ved Allsund omtales i 1523 som kapeller knyttet til sognekirken.

Når man er drejet ind i landsbyen og kører op mod kirken, kan man glæde sig over de to smukke bindingsværks kirkestalde, der ligger nordøst og øst for kirken. Den nordøstlige stammer fra 1798 og har tilhørt bønderne i Vollerup, den østlige bønderne i Klinting. Tidligere har også folkene fra Kær og Ulkebøl haft stalde liggende nord for kirken.

Den 50 m lange hvidkalkede kirke med sit lave lidt fæstningeagtige tårn ligger midt på den af kløvstensdiger hegnede og med store lindetræer beplantede kirkegård. Kirken er i sit anlæg romansk men stærkt præget af den ombygning og udvidelse, hertug Frederik Christian af Augustenborg gennemførte i 1787, og som gør det til en helt speciel oplevelse at træde fra våbenhuset ind i kirken. Det venlige lyse kirkerum med sin trætondehvælving og det elegante pulpitur bringer med det samme tanken hen på Augustenborg Slotskirkes næsten teaterlignende interiør.

Det smukke 1700-tals interiør. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Over ens hoved knejser på vestpulpituret en festlig orgelfacade med hovedtårn flankeret af symmetriske mellem- og sidetårne med skævt svajet overkant, alle kronet af vaser, hvormellem hænger bladranker. Hovedtårnet flankeres af to englebasser og krones af en bladomkranset oval med hertug Frederik Christians initialer.

Øjet vandrer videre hen over de smukt malede og fint udskårne stolerækker og standser ved prædikestolen i sen rokoko, over hvilken svæver en fornøjelig paraplyformet lydhimmel af stof med frynser og kvaster.

Denne stol er først opsat i kirken omkring 1810. I den nyistandsatte kirke var prædikestolen placeret ovenover alteret ligesom i Augustenborg. Det har yderligere understreget indtrykket af teater, når præsten dukkede op over alterbordet som en anden »deus ex machina« for

at forkynde Herrens ord. Desværre var der den ulempe ved arrangementet, at menigheden ikke kunne høre ham, så i 1810 anskaffede man den nuværende stol og placerede den nede i skibet.

Kirkens kunsthistorisk mest interessante stykke inventar er imidlertid altertavlen. Det er en gotisk fløjtavle lavet omkring 1510 i Antwerpen med perspektiviske rum, hvis tre vægge er brudt af store stavværksvinduer. I hovedfeltet skildres i det fineste plastiske snitværk kongernes tilbedelse af Jesusbarnet i Bethlehem og ovenover vises Marias himmelkrøning. Malerierne på fløjenes

bagside er trods gentagne restaureringer stadig fornemme eksempler på den nederlandske kunst. Tavlen menes skænket kirken af Bertel Holck (død 1536) til Rønhave.

Alene denne tavles tilstedeværelse gør kirken et besøg værd, men som ovenfor antydnet er det hele interiør et overordentligt charmerende eksempel på rokokotidens lette og elegante stil. Man fornemmer stadig de pudrede parykker og de dristigt nedringede kjoler. Der kan for en skilling købes en fortrinlig lille folder om kirken forfattet af nu afdøde pastor Jens Iversen.

Den sengotiske altertavle. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

Det sker – på nordslesvigske museer

Lertøj og fliser på Tønder Museum

Alle egne af Danmark har haft sine pottemagere og pottemagertraditioner. - Glaserede, brændte lerpotter har været anvendt til madlavning og opbevaring i hvert eneste hjem i Danmark siden 1500-tallet og indtil plastikskåle og fade har fået overtaget i den daglige husholdning.

Alligevel er de der stadig i hjemmene - lerskålene - med generationers slidmærker: glasur, der er slidt bort, hvor skeen har stødt mod bunden og kanthak, der atter er slidt bløde og runde. I Sønderjylland findes Danmarks bedste samling lertøj i Louis Ehlers samling i Haderslev, der bør være et nødvendigt led i ethvert kulturhistorisk besøg i byen.

Imidlertid laves der stadig potter og krukker i Danmark. Siden 1970'erne har dét at lave keramik fået en vældig renaissance, og der findes mange keramiske værksteder, der især fremstiller pyngetenstande til hjemmene.

Blandt de kunsthåndværkere/kunstnere der, med udgangspunkt i den gamle danske pottemagertradition, har udviklet sin egen holdning til materiale, form og glasur, er kunstneren og pottemageren Inge Merete »Buller« Hermansen, der i perioden 26. marts - 15. maj 1994 viser potter og fliser på en udstilling på Tønder Museum. Udstillingen har fået titlen »Lertøj - Fliser og Potter«.

Buller Hermansen (født 1945) er en af de få personer i Danmark, der laver lertøj af virkelig kvalitet, baseret på de gamle håndværksmæssige traditioner indenfor faget. Hun graver selv sit ler, vælger art til bestemte opgaver, hånddælder det og arbejder med en klar, enkel formsans,

hvis dekorative elementer er aftryk af fundne materialer: strandskaller, plantefibre, pinde og plantefrø.

På udstillingen i Tønder vil Buller foruden potter vise en række flisebilleder med fortællende motiver samt fliser, der er beregnet til opsætning ligesom deres hollandske forbilleder. Hun har i flere år med inspiration fra flisesamlingen på Tønder Museum arbejdet med fliser, der både har et centralt motiv - en vase, en blomst, et dyr eller lignende - og hvis hjørneornamenter er således konstrueret, at de ved opsætning fire og fire danner et samlet dekorativt element.

De fortællende flisebilleder har deres udgangspunkt i de temaer, der betyder noget i Buller Hermansens liv: dyr, planter, landet, havet og mennesker i deres relationer til hinanden.

Museet er åbent dalig 13-17 (indtil 1. maj, herefter 10-17). Mandage lukket.

Det vil i forbindelse med udstillingen være muligt at købe dele af de udstillede værker til levering senere.

I. Lauridsen

-
- Indtil 1. maj: **Museet på Sønderborg Slot**
Nordlys i Sønderjylland.
Arr. med Udstillingsværkstedet.
- Indtil 1. maj: Connie Andersen, maleriudstilling.
Arr. Sønderborg Kunstforening.
7. maj - 26. juni: **Tønder Museum**
Fajancer fra de slesvig-holstenske fabrikker i danske museer og samlinger
- Indtil 15. maj: Keramiske arbejder udført af Buller Hermansen.
- Indtil 17. april: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Günther Förg - maleri og skulptur.
- Indtil 29. april: Leif Kath - grafik og skulptur.
- Indtil 15. maj: **Aabenraa Museum**
Ung europæisk kunst.
- Indtil 17. april: Mobil Galleri, tre tyske installationskunstnere.
23. april - 15. maj: Alex Nogué, en spansk kunstner.
- Weekend
16. - 17. april: Udstilling med håndarbejde samt vask og bagning på
Jacob Michelsens Gård, Toften 37, Aabenraa. Begge dage 14-17.
- Indtil 10. april: **Haderslev Museum**
Cirkus Mille. Nordens største modelcirkus er hovedattraktionen i denne udstilling, hvor der også vises et udvalg af cirkusplakater. Arr. i samarbejde med Knud Munch, Rønne.
23. - 30. april: Historisk Messe. Lokalhistoriske foreninger og institutioner fra Christiansfeld, Haderslev og Vojens kommuner udstiller et kaledoskopisk udvalg af, hvad de samler på.
- Indtil 26. juni: **Midtsønderjyllands Museum**
Udstilling »Dyr i medicinen«. Lånt fra Naturhistorisk Museum i Århus.
- Indtil 17. april: **Bov Museum**
»Mit kæreste eje«. Bovborgere udstiller deres kæreste eje. Genstande som er ældre end 1924.
-

De tyske Dybbølskanser

Ole Andersen: *Festung Sonderburg-Düppel. Den glemte tyske fæstning ved Sønderborg. 70 s. ill. Udgivet af Historiecenter Dybbøl Banke. Dybbøl Skrifter 1, 1993. Pris: 125 kr.*

Som et led i den strøm af formidlingsaktiviteter, der udgår fra Historiecenteret Dybbøl Banke, har centeret startet en udgivelsesrække under titlen Dybbøl Skrifter. Bogen her er den første i rækken, og det er nok en bog, der vil blive rift om. Bogen fremtræder nemlig med et smukt ydre, et godt layout samt en række kort, fotos og tegninger, der giver et instruktivt overblik. Ikke kun over de nuværende tyskbyggede forter på Dybbøl Banke men også til den del af befæstning af Sønderborg, der indgik i hele fæstningen Sønderborg-Dybbøl.

Ole Andersen (O. A.) skriver med den forudsætning og faglighed, man må forvente af en militærmand med både en historisk interesse og lignende(?) værker bag sig. Visse steder er teksten dog lidt for indforstået faglig. Forfatteren skriver i forordet, at besøgende vil have behov for en orientering om de tyske fæstningsanlæg. Her ville jeg meget gerne have haft en klarere målgruppe. Bogens tekst er nemlig svær for ikke militærhistorisk interesserede. Og det kan være svært uden videre at læse bogen og overføre det læste til felten, man skal læse den mange gange, før alle detaljer er på plads. Med et par omrokeringer i teksten havde man kunnet lave en lidt mere brugervenlig bog om Festung Sonderburg-Düppel. O. A. bruger dejligt konsekvent ordet »fort« om disse anlæg. På denne måde får han gjort tydeligt, at de nuværende tyskbyggede fæstningsværker på Dybbøl Banke ikke har noget med de danske skanser på Dybbøl og krigen 1864 at gøre. Det var dog overraskende for mig, at anlægsarbejdet til de nuværende forter allerede blev påbegyndt i maj 1864.

Bogen når - ofte langt - rundt om emnet befæstninger og giver mange oplysninger om

taktiske og praktiske gøremål i forbindelse med de lokale forhold.

Det er overraskende, at Historiecenteret udsender en sådan bog som den første i en udgivelsesrække: Historiecenteret er et formidlingscenter ikke en forskningsinstitution. Bogen rammer, set i denne sammenhæng, på det værst tænkelige sted: Midt imellem forskning og formidling. Hvis tanken har været at formidle befæstningen, er bogen for vanskelig og ikke brugervenlig nok. 3 1/2 side, der forklarer de militære fagudtryk, er for meget, og så er ord som anlæg (skrånende side i en grav) ikke forklaret. Hvis det er forskning, man har villet, er bogen bl. a. for personlig.

I årene frem vil vi se andre værker om militærhistoriske monumenter: For Sønderjyllands vedkommende Sikringsstilling Nord, fra det øvrige Danmark dele af Københavns befæstning. Forfatterne til disse værker bør læse Ole Andersens bog. Den kan man på mange områder lære meget af.

Hans Ole Matthiesen

Skolehistorie

»Fra almueskole til skoleliv. Skoleliv i Lysabild sogn gennem 200 år.« Udgivet af Lysabild sognehistoriske forenings forlag, 1993. 160 sider. Pris: 175 kr.

Det er en statelig bog, Lysabild sognehistoriske forening har udgivet i anledning af 200 året for den første skolebygning i sognet.

Bogen har tre hovedafsnit. Først den gamle historie, som behandles kort og temmelig overfladisk. Her har man ikke udnyttet kilderne i et omfang, som ville være ønskeligt. Dernæst vort århundrede, som behandles gennem erindringer fra tidligere lærere og elever. Det giver levende øjebliksbilleder, men der mangler en samlet oversigt. Og endelig nutiden, hvor skolen beskrives ikke alene som et undervisningssted, men som sognets kulturelle samlingspunkt. Også her kunne en samlet fremstilling have været nyttig, men de forskellige ret korte gennemgange af

aktiviteternes mangfoldighed er lige ved at være den mest interessante del af fremstillingen.

Sprogligt er bogen ret ujævn, hvad der næppe kan undgås med så mange forfattere, og gentagelser slipper man da heller ikke for. Billedmaterialet er godt særligt fra de sidste 50 år. For tiden forud er det småt med illustrationer, og man kan måske stille spørgsmålstegn ved, om skolebilledet side 50 virkelig skulle være fra 1880? I så fald må det være et af de tidligste elevbilleder, der findes fra en landsbyskole i Sønderjylland. Efter påklædningen at dømme ville jeg tro, det er fra 1890'erne.

Bogen har en ret summarisk gennemgang af degne og førstelærere ved Lysabild skole, og lærerne ved de små skoler nævnes. Men der mangler en liste over de øvrige lærere ved hovedskolen.

Bogen vil givetvis have stor interesse for folk med direkte tilknytning til Lysabild sogn.

H. E. Sørensen

Hjordkær skole

Jubilæumsskrift. 1943-1993. 40 sider. Pris 20 kr.

Denne lille men ikke uvæsentlige beretning om Hjordkær skoles seneste udvikling er skrevet af Anders Eriksen.

Uden vi får nærmere kendskab til forfatteren, (måske lærer ved skolen), må man glæde sig over, at Hjordkær's skolevæsen gennem det sidste halve sekel her er blevet samlet op, omend i ret skematisk form.

Om Hjordkær skoles ældre historie samt om sognets fire andre små landsbyskoler fra tiden forud i landsbyerne Alslev, Kassø, Nybøl og Aarslev må man søge andre steder.

Uden dette må opfattes som kritik, drejer det sig her mest om en kronologisk samling af protokollariske oplysninger samt diverse avis-artikler, men Anders Eriksens indsats skal bestemt ikke forklejnes.

Det er absolut et væsentligt og vigtigt bidrag til Hjordkær centralskoles nyere historie, der her foreligger. Besværlighederne under 2. verdenskrig og mange andre begivenheder gennem årene bliver omtalt og dokumenteret med en del fotografiske gengivelser. Det gør dette lille jubilæumsskrift interessant, måske mest for Hjordkær sogns be-

boere, men for det sønderjyske skolevæsens udvikling i landsognene i al almindelighed er heftet heller ikke uinteressant.

Sven Ohlsen

Nyttige hjælpemidler

Hans Schultz Hansen: Det tyske mindretals arkiver 1920-1945. Udg. af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, Aabenraa, 1993. 137 sider. Illustreret. Pris 75 kr.

Lars N. Henningensen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 sider. Illustreret. Pris: 60 kr. Leveres gennem Padborg Boghandel.

Livet bliver lettere for den, som forsker i historien, når flittige og omhyggelige mennesker som Lars N. Henningsen og Hans Schultz Hansen med omhu og minutiositet udarbejder registranter over, hvad arkiverne indeholder. Få kan vist gøre sig noget begreb om, hvilket arbejde der ligger bag de to tynde bøger. De to arkivarer har brugt tusindvis af timer på dette arbejde. Belønningen ligger i de titusindvis af timer, som forskere på alle niveauer sparer, fordi den slags registranter findes.

I registranten over det tyske mindretals arkiver springer det i øjnene, hvor bredt og forskelligartet mindretallets virke har været i den pågældende periode. Sager vedrørende skolevæsen, børnehaver og andet børne- og ungdomsarbejde fylder godt i registranten, men det er også bemærkelsesværdigt så mange pakker, der indeholder sager fra jordkampen.

I listen over personarkivet i Dansk Centralbiblioteks arkiv i Flensborg er optaget ikke mindre end 357 arkiver af stærkt varierende omfang. Det mindste indeholder ét brev, det største 123 pakker. Lærerne har åbenbart været de flittigste til at gemme deres papirer. Næsten en femtedel af alle arkiverne stammer fra lærere, men ellers er et meget bredt spektrum af erhverv repræsenteret.

Der er ikke tale om bøger, man sætter sig hen og læser (og dog var det lige før, jeg gjorde det alligevel!) men om nyttige - ja uundværlige hjælpemidler for stort set alle, der beskæftiger sig med Sønderjyllands historie.

H. E. Sørensen

Sygehuse i Sønderjylland før Genforeningen

*Bagsiden
om
forsiden*

I det sønderjyske område findes der i købstæderne talrige bygningskomplekser, der betegnes som hospitaler eller sygehuse. Disse bygninger har imidlertid været en blanding mellem noget, vi i dag ville betegne som plejehjem og opbevaringssted for socialt dårligt stillede, der dog meget vel tillige kunne være syge.

Finansieringen af disse institutioner var oftest privat. Sygdom var en privat sag og vedrørte ikke det offentlige. Ved sygdom blev man i sit hjem, og behandlingen foregik også i hjemmet, såfremt man havde råd dertil. Helt op til slutningen af 1800-tallet bestod lægepraksis kun i at aflægge sygebesøg. Man kendte faktisk slet ikke konsultationer.

I Danmark fik man det første egentlige hospital/sygehus i 1757, da kongen kunne indvi Frederiks Hospital i København. I hertugdømmerne fik man det første sygehus så sent som 1788, da prof. dr. med. Georg Heinrich Weber (1752-1828) kunne indvi sit private hospital i Kiel. Dette blev i 1802 overtaget af universitetet og kom således til at danne grundstammen til det nuværende universitetssygehus i Kiel.

I kongeriget havde man ved reskript af 6. juni 1806 indført en sygehuslov, som bestemte, at der i hvert amt skulle være et sygehus. På baggrund af denne lov fremkom Sanitetskollegiet i Kiel 1811 med en henstilling om, at der i hertugdømmerne burde oprettes et sygehus i hvert fysikatsdistrikt (= embedslægedistrikt). Sanitetskollegiet var det øverste rådgivende organ i medicinske anliggender i hertugdømmerne. Formanden for Sanitetskollegiet var kurator (= rektor) ved Kiels Universitet, greve Friedrich Reventlow (1755-1828). Han nægtede at støtte disse bestræbelser, hvad bl. a. var årsag til, at sygehusbyggeriet blev uden overordnet planlægning.

Under krigene i 1848-50 og 1864 var der i det sønderjyske område en betydelig kon-

centration af soldater. Her fandtes derfor også hærens største lazaretter. Det største, den danske armé nogensinde har haft, blev indrettet på Augustenborg Slot. Det havde i perioder plads til over 400 sårede og syge soldater.

Et hospitalsvæsen, som vi kender det i dag, ser man først konturerne af i slutningen af 1800-tallet. Som baggrund herfor er der to hovedårsager. Den ene var udviklingen indenfor lægevidenskaben især på det hygiejniske område og på det infektionsmedicinske område. Her blev der i de sidste to årtier af 1800-tallet gjort epokegørende opdagelser, der kunne omsættes i den praktiske og rationelle patientbehandling. Det andet forhold, der fik afgørende betydning for sygehusbyggeriet i denne periode, var de i Rigsdagen i Berlin vedtagne love på det sociale område. Således blev loven om sygeforsikring for arbejdere vedtaget i 1883 og loven om, at der skulle være sygekasse i byerne, skelsættende. Hurtigt efter hinanden fulgte i 1884 loven om ulykkesforsikring og i 1889 loven om alders- og invalideforsikring. Disse meget fremmelige love blev i 1911 samlet i Reichsversicherungsgesetz.

Sygehusene blev bygget af kredsene (amterne), og var under opsyn af disse. Driften skulle hvile i sig selv. Da patienterne i stigende grad var forsikret, var det muligt for sygehusene at få refunderet udgifterne til behandlingen fra de forskellige forsikringsanstalter. Pengene fulgte så at sige patienten. Dette forhold bevirkede, at der sygehusene imellem var en betydelig konkurrence om at byde på den bedste og billigste behandling. I det sønderjyske område blev der i perioden fra 1884 til 1911 bygget i alt syv nye sygehuse. Ved Genforeningen var der således i alt elleve sygehuse, hvoraf de fleste var helt moderne, men stærkt nedslidte.

Johannes Brix